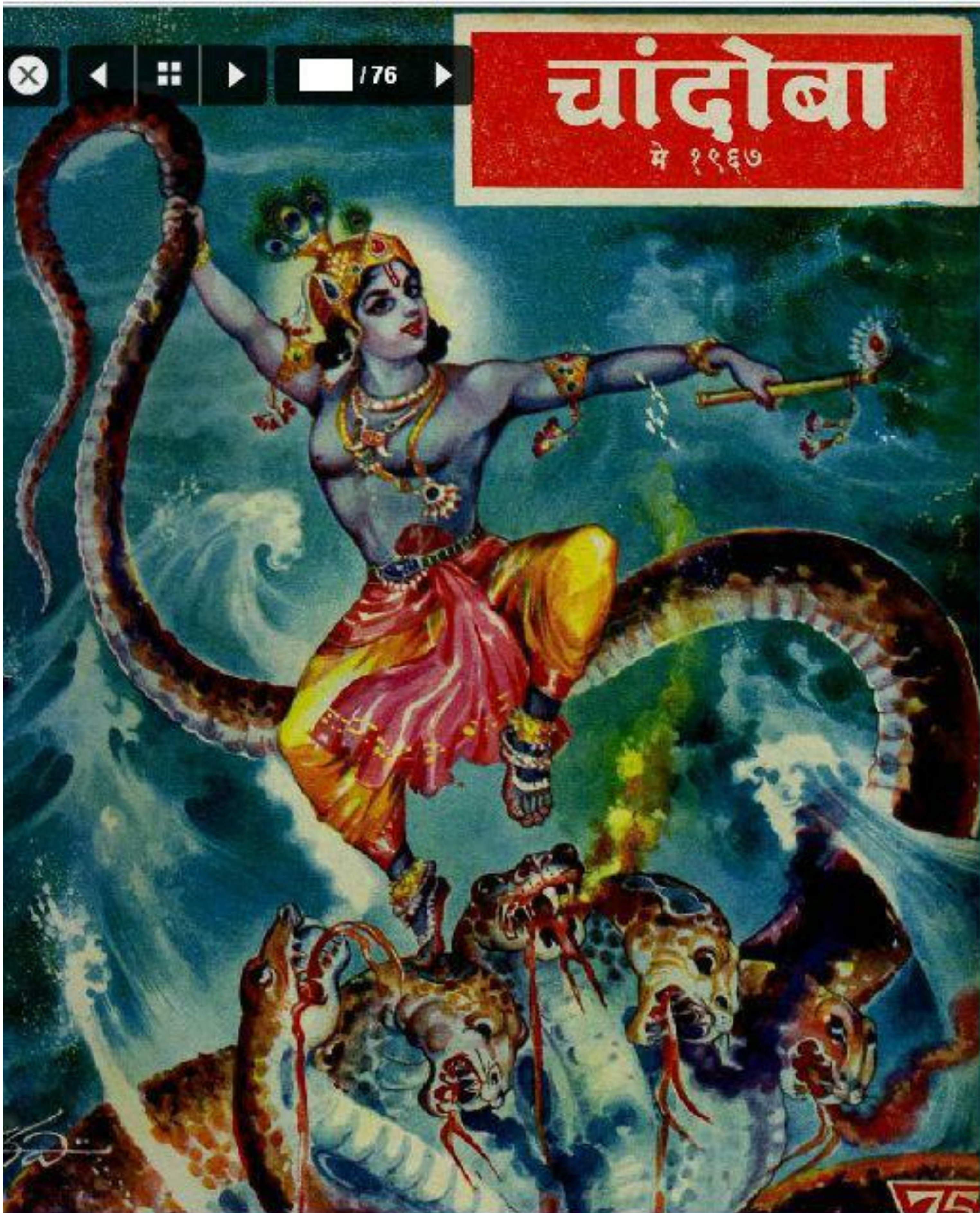

/76
चांदोबा
मे १९६७
75

सन् १६०५ नंतर डच लोग पोर्चुगिजांना जिंकूं लागले. त्यांनीं १६३९ मध्यें गोव्याला वेढा दिला. १६५८ मध्यें सिलोन मधील पोर्चुगीज ठाणीं डचांच्या हातांत आलीं. व्यापारासाठीं डच भारतांत आले. त्यांनीं गुजराथ, कारोमंडळ (चोळ मंडळ) चा समुद्र किनारा, बंगाल, बिहार, ओरिसा वगैरे प्रदेशांत वखारी स्थापन केल्या. १७ व्या शतकांत मसाल्याच्या पदार्थांचा सर्व व्यापार त्यांच्याच हातीं होता. सुदूर पूर्वेकडील प्रदेशांत त्यांनीं इतका व्यापार वाढवला कीं विजयनगर साम्राज्याच्या काळांतील व्यापाराचे संबंध पुन्हां जोडले गेले. देशांतल्या निरनिराळ्या प्रदेशांतून इतर माल म्हणजे, नीळ, रेशीम, सुती कापड, तांदूळ, अफू वगैरे माल डच लोकांकडे सुरतेला येत असे.

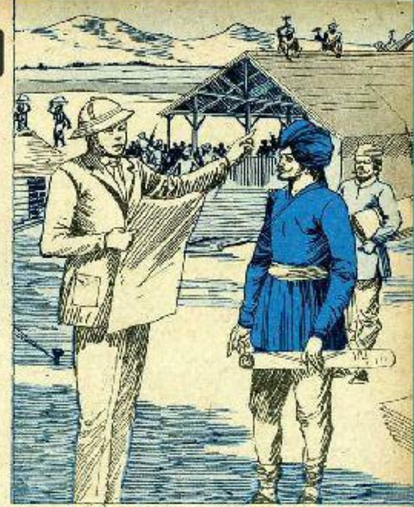
सतराव्या शतकांत डच व इंग्रज यांची परस्परांशीं चढाओढ वाढली. पोर्चुगीज व इंग्रज यांचें आपसांत जें थोडें वैर होतें तें हळूहळू कमी होत गेलें. पोर्चुगीजांनीं इंग्लंडचा राजा दुसरा चार्ल्स याला मुंबई बंदर आंदण म्हणून दिलें. परंतु इंग्रजांचा व्यापार डचांनीं वाढूं दिला नाहीं.

डच लोकांचें मुख्य ठाणें मलायांत होतें तर इंग्रजांचें हिंदुस्तानांत. परंतु दोघांत चढाओढ झाली ती मात्र हिंदुस्तानांतच झाली.

१६७२–७४ च्या दर्म्यान डच लोकांनीं आपलें बंदर सुरत व इंग्रजांचें मुंबई यांच्या मधील मार्ग रोखून ठेवले. बंगालच्या आखातांत त्यांनीं इंग्रजांचीं तीन जहाजें काबीज केलीं. १७५९ पर्यंत उभय पक्षांत पूर्वेकडील व्यापारांतली ही चढाओढ जास्तच वाढली.

इंग्रजांच्या ईस्ट इंडिया कंपनीनें सर्वांत प्रथम १६०८ मध्यें आपली वखार स्थापन करण्याचा प्रयत्न केला. कंपनीच्या तर्फे कॅप्टन हॉकिन्स १६०९ मध्यें जहांगीर बादशाहाच्या दरबारांत आला. सुरतेला इंग्रजांची वखार स्थापन करण्यास त्यानें परवानगी मिळविली. परंतु सुरतेचे व्यापारी व पोर्तुगीज यांनीं बादशाहानें दिलेला परवाना मोडला. १६११ सालीं हॉकिन्स आग्र्याहून निघाला. तो सुरतेला पोंचला तेव्हां सर हेन्री मिडलटन यानें तीन जहाजांतून येऊन सुरतेच्या व्यापारांना धाक घातला व धमकी दिली. नंतर त्यांनीं १६१२ मध्यें कॅप्टन बेस्ट याला दोन जहाजांबरोबर सुरतेच्या बंदरांत प्रवेश करूं दिला. पोर्चुगीजांनीं त्याला अडवलें व युद्धाला आव्हान केलें तेव्हां बेस्टनें त्यांचा पराभव केला. इंग्रजांना वखार उघडण्यास कायमची परवानगी देऊन १६१३ मध्यें जहांगीर बादशाहनें एक फर्मान काढलें.

त्याच वेळीं ब्रिटीश राजाचा एक दूत मुगल दरबारीं आला व त्यानें परस्पर व्यापार संबंध वाढविण्यासाठीं तह करण्याचें ठरविलें. या राजदूताचें नांव सर टामस रो असें होतें. तो एक हुशार मुत्सद्दी पण होता. तो

१६१५ च्या शेवटीं आला व १६१८ अखेरपर्यंत मोगल दरबारांत होता. हा व्यापाराचा तह त्याच्या पदरांत पडला नाहीं. परंतु अनेक ठिकाणीं इंग्रजांच्या वखारी उघडण्यास व व्यापारासाठीं अनेक सवलती बादशाहाकडून मिळविण्यांत त्याला यश आलें. म्हणून सुरत, आग्रा, अमदाबाद, भडोच वगैरे जागीं इंग्रजांच्या वखारी सुरू झाल्या.

इंग्लंडच्या राजानें त्याला आंदण म्हणून मिळालेलें मुंबई बंदर १६६८ मध्यें दहा पौंड सालाना भाड्यानें कंपनीला देऊं केलें. कांहीं वर्षांत मुंबई एक मोठें शहर झालें. तें

म्हणून त्यांची निवड झाली. म्हणून भारता-तर्फे ते अधिकारयुक्त वाणीनें बोलूं शकले.

फैजपुर, लखनौ येथील कांग्रेसच्या अधिवेशनांत जवाहरलालजींच्या मतांचा पुरस्कार झाला आणि ब्रिटीश सरकारच्या धोरणांचें खंडन करण्यांत आलें.

मध्यंतरी २५ फेब्रुवरी १९३६ या रोजीं सौ. कमला नेहरू यांना देवाज्ञा झाली. सर्व भारतांत शोकसभा झाल्या.

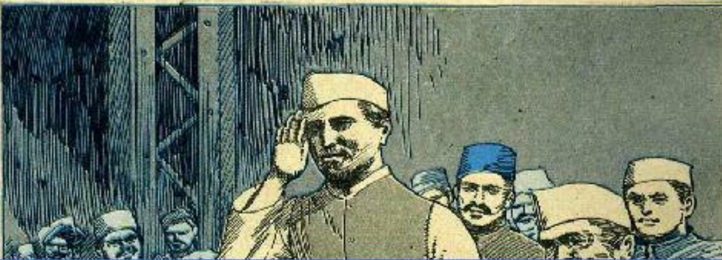
"कमला नेहरू यांच्या मृत्यूनें भारताचें जें नुकसान झालें आहे तें भरून येणें अशक्य" असें गांधीजी म्हणाले होते.

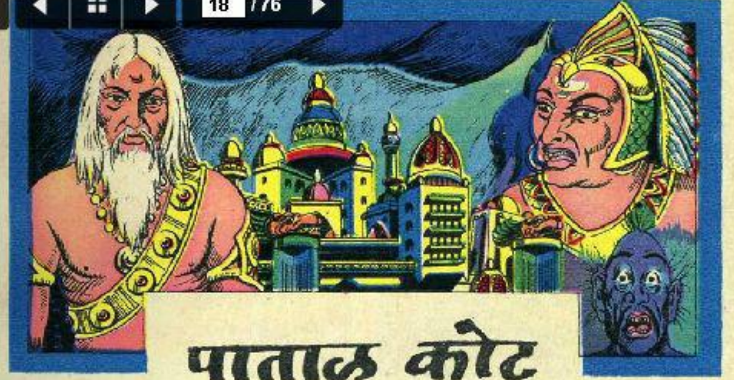
११ मार्च १९३६ या रोजीं जवाहरलालजी भारतांत परत आले.

१९३६ मध्यें 'लखनौ येथें कांग्रेसचें अधिवेशन जवाहरलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखालीं भरलें. हें अधिवेशन फार महत्वाचें होतें. "भांडवलशाहीनें आतां फॅसिसम स्वीकारला आहे. साम्राज्यशाही जें धोरण आपल्या उपनिवेशांत ठेवीत आहे फॅसिस्टांनीं तें धोरण आपल्या देशांत आरंभिलें आहे. दोघे एकच असा जवाहर-जींनीं आपल्या भाषणांत उल्लेख केला

ब्रिटीशांच्या कांहीं उपनिवेशांत स्वायत्त सरकार स्थापन झालें. कांग्रेसनें निवडणुकींत भाग घेण्याचें ठरविलें. मंत्रीमंडळ स्थापन करावें कीं नाहीं हें निवडणूक झाल्यानंतर ठरवावें असें ठरलें. त्यासाठीं कांग्रेसचें खास अधिवेशन घ्यायचें पण ठरलें.

जवाहरलालजींनीं साम्यवादाचा पुरस्कार केल्यानें थोडी खळबळ उडाली. ते आपल्या विरोधी गटाला म्हणाले—"सामाजिक सुधारणा झाली नाहीं तर क्रांति झाल्या-शिवाय राहणार नाहीं."

पाताळ कोट

[११]

[विरूपाच्या मदतीनें सोमक व धूमक गरुडाच्या हातून आपलें रक्षण करून नदी पार करून आले. त्यांना एक प्रेतवजा विचित्र मनुष्य दिसला. त्यानें सांगितलेल्या वाटेनें जात असतां त्यांना दूर डोहांत एक नाव दिसली. नावेच्या चारी बाजूला सुसरी व मगरी होत्या. सोमकनें एक तीर एका मगरीला मारला.—पुढें.]

सोमकनें मारलेला बाण लागतांच मगर पाण्यांत तडफडून गटांगळ्या खाऊं लागली. बाण वर्मी लागला होता. गटांगळ्या खातांना मगरीचें कातडें बाजूला सरकलें व एक मनुष्याकृति दिसली.

ज्या मगरी पाण्यांत डुंबत होत्या त्या आपलीं कातडीं फेंकून ओरडत किनाऱ्याकडे मनुष्यरूपें पोहोत येऊं लागल्या. त्या मगरी नव्हत्याच. मगरीचें कातडें पांघरून मनुष्यच पाण्यांत डुंबत होते.

तें पाहून सोमक चकित होऊन म्हणाला—"विरूपा! तुलासुद्धां थक करून सोडलें कीं नाहीं या मगरींनीं? हीं मगरमाणसें कोण बुवा? आणि ही नाव कोणाची?"

धूमकनें खूण करून थोडें हळू बोलायला सांगून सावध रहायला सांगितलें व म्हणाला—

"मरण्यापूर्वी त्या प्रेतवजा माणसानें जें सांगितलें तें विसरलास वाटतें? हे त्या कालीकली राक्षसाच्या सैन्यांतले लोक आहेत. नावेजवळ कोणी येऊं नये म्हणून मगरीच्या रूपें हे पाहारा देत होते. त्यांच्यापैकीं एकाला ठार करून आपण स्वतः होऊन संकटाला बोलावणें दिलें आहे. तें सर्व काठावर येऊन आपल्या या झाडीकडेच पहात आहेत."

"मला सुद्धां बाण सोडण्यापूर्वीं अंधूक शंका आली, हीं माणसेंच तर नसतील? पण मी बोलण्यापूर्वीं सोमकानें बाण सोडला कीं. आतां काय करायचें? ते इकडेच येत आहेत." विरूप म्हणाला.

धूमक एक क्षणभर कांहीं बोलला नाहीं, नंतर त्यानें कांहीं तरी विचार करून व तें करायचें ठरवून डोकें हलविलें.

"बाण कोठून कोणत्या दिशेनें आला हें यांनीं ओळखलें आहे. पण आपण झाडांवर बसलों आहों हें नाहीं यांना माहीत. ते येण्यापूर्वीं चला आपण खालीं उतरून झाडीजवळच्या वळणावरून पलीकडे जाऊं या आणि झुडपांत लपून बसूं या." धूमक म्हणाला.

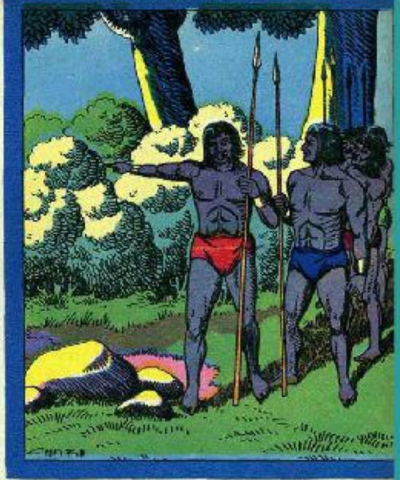
लगेच तिघे झाडाची फांदी किंवा पानें हलूं दिल्याशिवाय झपझप खालीं उतरून आले. झाडांच्या आड मागें गेले आणि झुडपांत जाऊन बसले.

तिकडे मगरमाणसें दोन तुकड्या करून झाडींत शिरलीं. एक तुकडी सोमक वगैरे ज्या झाडावरून खालीं उतरले होते त्या बाजूला गेली आणि दुसरी तुकडी शस्त्रें घेऊन दुसऱ्या बाजूनें डोंगराच्या वळणाकडे जाऊं लागली.

"ही मूल! अरे हे तर विरूप धूमक दिसत आहेत व आपण अवघे तिघे जण. चांगले च फसलों बाबा!" सोमक हाताच्या मुठी वळीत म्हणाला.

"कष्ट सहन केल्याशिवाय राजकन्येला आपण सोडवून आणूं शकूं असें वाटलें होतें वाटतें तुला? तुझ्या साहसावर व शौर्यावर मला पूर्ण विश्वास आहे. गरज पडल्यास दहा दहा जणांचा मुडदा पाडून डोंगरावर पळून जाणें आपल्याला कठीण आहे का?" धूमक तलवार उपसून म्हणाला.

विरूपानें आपला भाला हातांत घट्ट धरला. सोमकनें धनुष्यावर बाण ठेवून धूमककडे पाहिलें. त्यावेळीं मगरमाणसें आपल्या हातांतल्या भाल्यांनीं झाडाझुडपांत कांहीं दिसतें का पहात पुढें येत होतीं. मधून मधून तीं झाडांच्या बुंधांत भाला खुपसून मोठ्यानें ओरडत पण होतीं—"कोण आहे तो? एक जण कीं दोघे? निघा बाहेर. आमच्या हातांतून जिवंत कसे निसटतां पाहातों आम्हीं. कालकली राक्षसाच्या एका सैनिकाला ठार केल्याबद्दल काय शिक्षा मिळते याची कल्पना आहे का तुम्हांला? तुमची कातडी सोलविली जाईल लक्षांत ठेवा."

धूमक आपल्या दोघां साथीदारांना सावध रहायला सांगून आपल्याकडे येणाऱ्या मगरमाणसांपासून आपला बचाव करण्यासाठीं डोंगराच्या वळणाकडे जाऊं लागला.

मगरमाणसांपैकीं एकाला तेथें जवळ झुडुप हलल्यासारखें दिसलें व तो ओरडून म्हणाला—"तें पहा तें झुडुप हलत आहे. आपल्या साथीदारावर बाण सोडणारा त्या झुडपाआड लपलेला असणार." असें म्हणत तो व त्याच्या पाठोपाठ इतर मगरमाणसें जाऊं लागलीं.

विरूपाला येत असलेल्या संकटाची चांगली कल्पना होती. त्यानें धूमक व सोमक दोघांना थोडें पुढें यायला सांगितलें व आपल्या गुढघ्यावर बसून व थोडा वांकून आणि झुडूप जोर जोरानें हलवून तो असा कांहीं विचित्र आवाज काढून ओरडला कीं सोमक व धूमक पण थक्क झाले. विरूपा जंगलांत जन्मला व जंगलांतच लहानाचा मोठा झाला होता. आपल्या सवंगड्यावरोबर खेळा खेळांत त्यानें रानटी श्वापदांचें ओरडणें शिकून घेतलें होतें व तें त्याला आज उपयोगी पडलें. वाघासारखी त्यानें एक डरकाळी फोडली व ती ऐकून मगर माणसांची गाळण उडून गेली. त्यांच्या पैकीं जो पुढें होता तो घाईत तोंडघशीच पडला. मागचे दोघे तिथे जागच्या जागीं उभे राहाले व अगदीं सर्वांमागें जे होते ते पळूं लागले. एक जण ओरडला—"वाघ....! मोठा वाघ....पळा!"

"हा साधा वाघ नसून उपाशी वाघ दिसतो आहे." दुसरा म्हणाला.

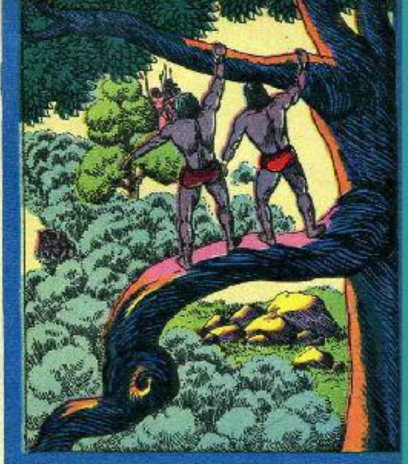
"अरे ढोंब्यासारखा उभा काय आहेस? पहिल्यानें बाहेर पळ काढ. नुकतीच व्यायलेली वाघीण वाटते आहे." आणखी एक जण म्हणाला.

तिकडे ते सर्व असे बोलत असतां इकडे धूमक व त्याचे दोघे साथी झुडपांतून मागें मागें सरकत डोंगराकडे जाऊं लागले. संकट टळल्यासारखे वाटून त्यांना थोडा धीर आला.

सोमकनें विरूपची पाठ थोपटली व स्मित करून म्हणाला—"विरूपा! तूं काय पण युक्ति काढलीस रे! थर थर कांपत आहेत ते सर्व!"

पण धूमकला तें संकट त्या वेळेपुरतेंच टळल्यासारखें वाटलें. तो कांहीं तरी विचारांत गर्क झालेला दिसला. त्या दोघांनीं फार मोठी जबाबदारी स्वतः वर घेतली होती. कालिकली राक्षसाच्या हातांतून राजकन्येला सोडविणें म्हणजे थट्टा नव्हती. पण हिंमत हारून बसणारा पैकीं तो नव्हता. तरी संकट कांहीं वेळापुरतेंच टळलें आहे, या गोष्टीची पुरी कल्पना त्याला होती. म्हणाला—"यांच्या हातांतून आपण वांचलों, समज! पण ती दुसरी तुकडी कोठें आहे कोणास ठाऊक?" असें म्हणत त्यानें सहज, ते ज्या झाडावरून खालीं उतरले होते त्या झाडाकडे पाहालें आणि दचकून मागें सरकला. दोघे झाडावर चढून त्यांच्याकडेच पहात होते. म्हणाला—"सोमू! विरूपा! त्यांनीं पाहालें आहे आपल्याला. आतां सुटका नाहीं. दोन्ही तुकड्या एक होऊन आपल्याला गाठणार. त्या फांदीवर उभे आहेत ते दिसले का तुम्हांला?"

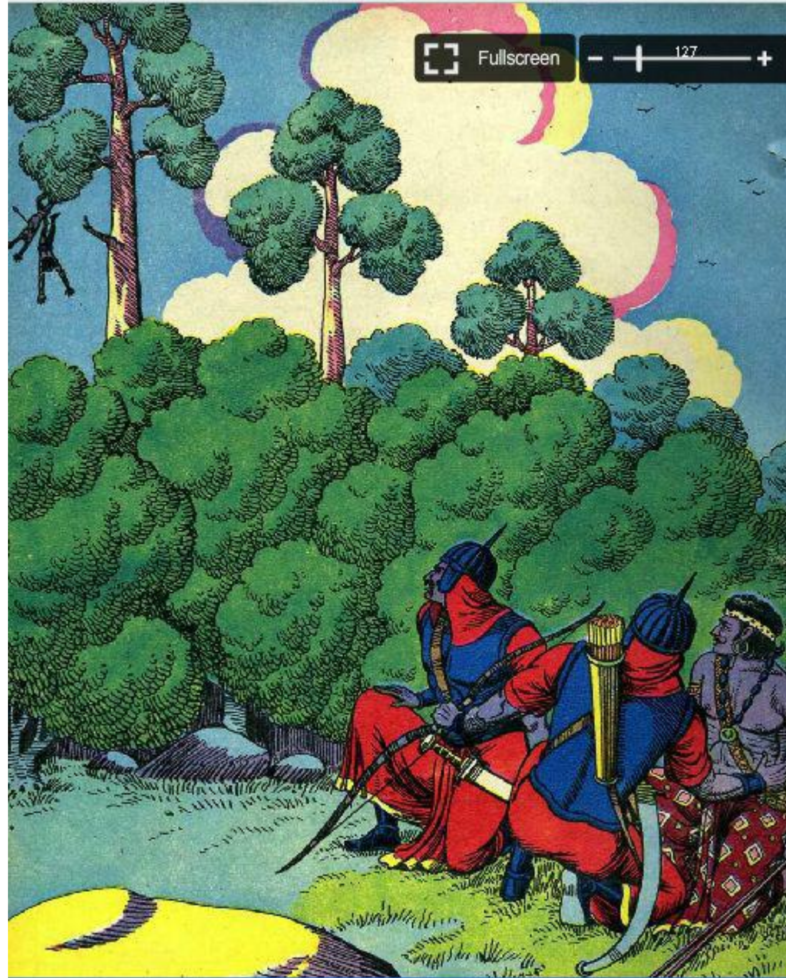
धूमक इकडे विचारीतच होता. फांदीवरून ते दोघे ओरडले—"अरे वाघ बीघ कांहीं नाहीं. ते तिथे आहेत. उंचवट्याच्या आड उभे आहेत. त्यांना रानांत पळूं देऊं नका. त्यांना चारी बाजूनें गराडा घालून पकडा. चला!"

"अस्सं! तरमग राक्षसाच्या नोकरांनो! तुम्ही आम्हांला पाहिलेंत काय? धूमका त्या दोघांना बाण मारून आतां खालीं पाडतों." असें म्हणत सोमकनें एक बाण चढवलाच.

"पहिल्यानें एकच बाण सोड. ते घाबरून झाडावरून खालीं उतरतील. नंतर कोणी उंचावरून आपण कोठून पळतो आहों पाहणार नाहीं आणि आपल्या विषयीं कांहीं सांगूं पण शकणार नाहीं." धूमक सोमकला म्हणाला.

त्या पूर्वींच सोमकनें बाण सोडला देखील आणि त्याचा नेम झाडावर चढलेल्या एकाला

लागला. तो ओरडून खालीं पडणार होता. पण त्यानें पडत असतां दुसऱ्याची कंवर धरली. म्हणून तोल न राहल्यानें दुसऱ्याच्या हातांतली फांदी निसटली व दोघे धाड दिशी खालीं पडले.

"एक बाण व दोन शिकार!" विरूप मोठ्यानें ओरडला. ओरडल्यानें त्यांच्यावर केवढें मोठें संकट ओढवणार आहे, तिकडे त्याचें लक्षच गेलें नाहीं.

"पळा पळा! डोंगराच्या वळणावर दाट जंगल आहे. तेथपर्यंत आपण जाऊं शकलों तर हे राक्षससेवक आपलें कांहीं एक करूं शकणार नाहींत. आपली वाट त्यांनीं अडवून धरली नाहीं म्हणजे पुरे. इकडून भाल्याचा मारा पण करतील." धूमक म्हणाला.

डोंगराच्या वळणापर्यंत एक पाऊल-वाट जात होती. त्या पाऊल वाटेनें राक्षससेवक येत जात असत. जवळ पासच्या गांवांची लुटालूट करायला ते याच वाटेनें जात.

धूमक व त्याचे दोघे मित्र त्याच वाटेनें पळूं लागले. त्याच वळणावर शत्रूची नाव काठावर [illegible] होती.

धूमकला भीति वाटत होती तशी शत्रूच्या दोघा टोळ्यांनीं मिळून त्यांच्यावर हल्ला केला नाहीं. त्यांच्या पैकीं एक टोळी डोंगराच्या बाजूला धांवली. तेथेंच त्यांना अडवून धरण्याचा धूमकचा विचार होता. पण दूसरी टोळी त्यांच्या पाठीमागून त्यांचा पाठलाग करीत येऊं लागली.

धूमकनें दोन्ही टोळ्यांच्या हातांतून सुटका करून घेण्यासाठीं हुलकावणी देऊन पळण्याचें ठरविलें. तो पळायला वाट कोठें मिळते हें पाहूं लागला. पण वाट दिसेना. तेथें इतके दगड व झाडें झुडपें होतीं कीं

कोठेंहि पाय ठेवायला जागा नव्हती. ते होते तेथूनच शत्रूला तोंड देण्याशिवाय दुसरा मार्ग उरला नाहीं.

सोमू, आपला पाठलाग करणारांवर बाणांचा वर्षाव कर. मी आणि विरूप त्यांचे भाले तुझ्यावर येऊन आदळणार नाहींत हें पाहातों. कर सुरवात." धूमक म्हणाला.

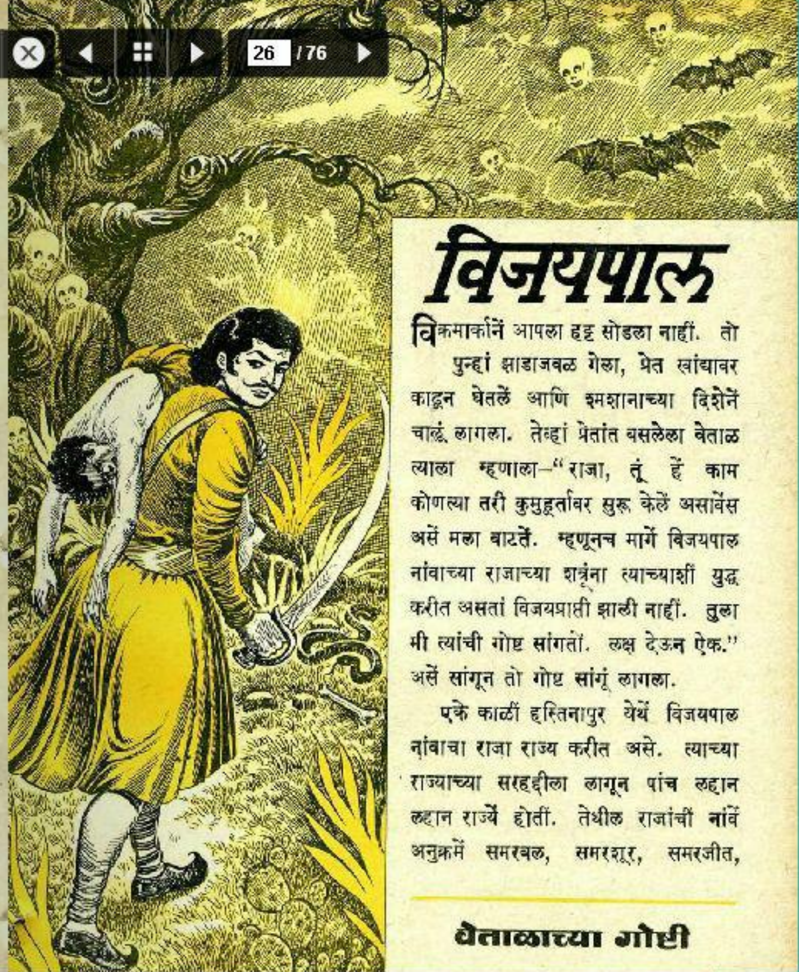
सोमक एका गुढम्यावर उभा राहून जरा वांकला आणि त्यानें एका मगरमाणसाला बाण मारला. बाण लागतांच तो "मेलों, मेलों!" असा ओरडत खालीं लोळूं लागला. सोमकनें दुसरा बाण आणखी एकावर सोडला. पण तो त्याच्या छातीला लागला नाही. खांद्याला लागला. तो ओरडत खालीं पडला. मगरमाणसांनीं पाय मागें घेतला आणि पळूं लागले.

"सोमू, विरूपा, डोंगराच्या वळणाच्या बाजूनें जे आपल्याला अडवण्यासाठीं येत आहेत त्यांच्यावर देखील हाच मंत्र टाकला पाहिजे. शत्रूनें आपल्यावर फेंकलेले भाले कोठें आहेत?" असें म्हणत धूमक दोन भाले उचलून घेऊन समोर पळूं लागला. विरूप व सोमकदेखील आणखी भाले उचलून त्याच्या पाठोपाठ पळूं लागले.

या अवधींत मगरमाणसांची दुसरी टोळी डोंगराच्या वळणावर येऊन पोंचली. भाले घेऊन समोर धांवत येत असलेल्या धूमक वगैरेंना पाहून ते म्हणाले—"शस्त्रास्त्र खालीं ठेवा! आम्ही रक्तपात केल्याशिवाय तुम्हांला कालिकेली राक्षसाच्या पाताळ-कोटांत घेऊन जाऊं. पण तुम्ही आमचें ऐकलें नाहीं तर तुमचें आयुष्य संपलें, एवढें लक्षांत असूं द्या." ते ओरडून सांगूं लागले.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

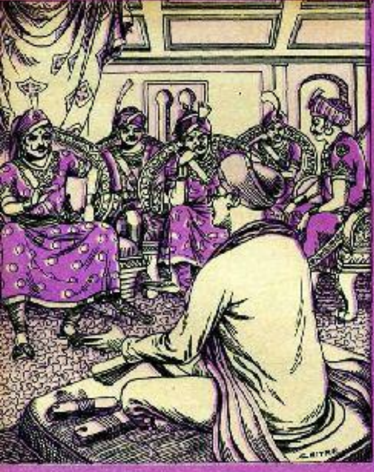

विजयपाल

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें आणि श्मशानाच्या दिशेनें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तूं हें काम कोणत्या तरी कुमुहूर्तावर सुरू केलें असावेंस असें मला वाटतें. म्हणूनच मागें विजयपाल नांवाच्या राजाच्या शत्रूंना त्याच्याशीं युद्ध करीत असतां विजयप्राप्ती झाली नाहीं. तुला मी त्यांची गोष्ट सांगतों. लक्ष देऊन ऐक." असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

एके काळीं हस्तिनापुर येथें विजयपाल नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या राज्याच्या सरहद्दीला लागून पांच लहान लहान राज्यें होतीं. तेथील राजांचीं नांवें अनुक्रमें समरबल, समरशूर, समरजीत,

प्रतापचंद्र व प्रतापसेन अशीं होतीं. विजयपालाच्या राज्याच्या मानानें त्यांचीं राज्यें फार लहान होतीं. अर्थातच त्यांना नेहमीं विजयपाल याचा वचक भासत असे. विजयपालच्या वैभवासमोर त्यांचें वैभव त्यांना फिकें वाटे व त्यामुळें त्यांना त्याच्या वैभवाचा हेवापण वाटत असे.

परंतु त्यांच्या पैकीं एकाच्याहि अंगांत एकट्यानें विजयपालशीं युद्ध करण्याची छाती नव्हती. म्हणून पांचहि जणांनीं मिळून सला करून एकदम त्याच्या राज्यावर स्वारी करण्याचें ठरविलें. तो एकटा किती मोठें सैन्य घेऊन आला तरी त्याची शेखी जिरवितां येईल अशी त्यांना खात्री वाटत होती. एकदां त्याची मान खालीं झाली कीं प्रत्येक जण आपला मानमरातब वाढविण्यास स्वतंत्र होईल असा त्यांनीं विचार केला असावा.

त्यांनीं विजयपालाच्या राज्यावर स्वारी करण्याचें ठरवून एका ज्योतिष्याला युद्ध सुरू करण्यास चांगला मूहूर्त पाहून सांगायला सांगितलें. म्हणाले–" हस्तिनापुरच्या राज्यावर स्वारी करावयाची आहे."

ज्योतिष्यानें आडव्या उभ्या रेघा काढून व तिथि, नक्षत्र पाहून सांगितलें कीं यावर्षी युद्ध सुरू करण्यास एकही चांगला मुहूर्त नाहीं. म्हणून या वर्षीं युद्धाचा विचार करूं नये. आपद्धर्म म्हणून हवा असेल तर एक मुहूर्त हुडकून सांगूं शकेन. परंतु त्या मुहूर्तावर युद्ध सुरू केल्यास युद्धांत यश मिळेलच याची निश्चिती नाहीं.

पांचहि जणांना ज्योतिष्याचें बोलणें मुळींच आवडलें नाहीं. म्हणाले "जय कीं पराजय तो आमच्यावर सोडून द्या. युद्ध सुरू करण्यास प्रस्थान करण्यासाठीं चांगला मुहूर्त सांगा. तेवढा आम्हांला पुरे."

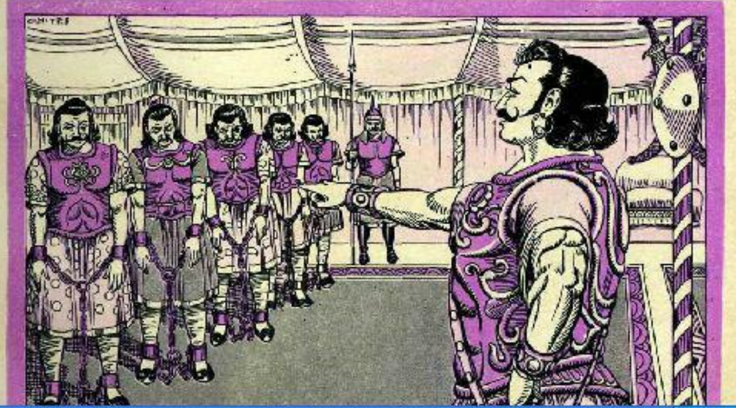
ज्योतिष्यानें त्या परिस्थितींत त्याला बरा वाटला तो मुहूर्त सांगितला.

त्या मुहूर्तावर पांचहि जण आपापलें सैन्य घेऊन युद्धाला निघाले. त्यांच्या संयुक्त आघाडीच्या सैन्यांत एकूण तीस हजार हत्ती, तीन लाख घोडे व दहा लाख पायदळ सैन्य होतें.

विजयपालचें सैन्य त्या मानानें लहान होतें. त्याच्या सैन्यांत फक्त दहा हजार हत्ती एक लक्ष घोडे, व पांच लाख पायदळ सैन्य होतें. शत्रूचें सैन्य त्याच्या सैन्याच्या दुप्पट होतें. पण विजयपालला त्याचें मुळींच भय वाटलें नाहीं. आपल्या शूर सरदारांना बरोबर घेऊन तो युद्धाला निघाला.

त्या युद्धांत त्याला जय मिळाला. एवढेंच नव्हें तर त्याचे तीन शत्रू युद्धांत कैद पण झाले. त्यांच्या सैन्याची पांगापांग झाली. विजयपालनें तिघां शत्रूंना कांहीं दिवस कैदेंत ठेवलें व त्यानंतर त्यांना नुसतें सोडलेंच नाहीं, तर त्यांना त्यांचीं राज्यें पण परत दिलीं.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून राजाला म्हणाला–" विजयपालचें सैन्यबळ शत्रूच्या मानानें पुष्कळच लहान होतें. तरी युद्धांत

त्यांचा पराभव झाला, याला कारण काय? चांगला मुहूर्त पाहून ते निघाले नाहींत म्हणून कीं विजयपाल हा त्या सर्वांहून जास्त पराक्रमी होता म्हणून? रणांगणावर विजयपालला पाहतांच त्यांचा धीर खचला असावा असें वाटतें का तुला? या सर्व प्रश्नांचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचा शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला—"निरनिराळीं सैन्यें एकत्र झाल्यानें सैन्यबळ वाढलें नव्हतें. कारण सर्वांना एकत्र युद्धाचें शिक्षण मिळालेलें नव्हतें. मग त्यांच्यांत एक सूत्रता किंवा एकी कशी उत्पन्न होणार? ज्योतिष्यानें सांगितल्याप्रमाणें एक वर्ष थांबून त्यांनीं त्या अवधीचा उपयोग एकत्र होऊन शत्रूला तोंड देण्यास आवश्यक तें शिक्षण सैन्याला देण्यासाठीं केला असता तर ते विजयपाल याला खात्रीनें जिंकूं शकले असते. आपलें मोठें सैन्य व सर्व एकत्र होऊन युद्धाला आलों आहों हें पाहूनच विजयपाल पळून जाईल असें त्यांना वाटलें होतें. म्हणूनच त्यांचा पराभव झाला. त्यांनीं एकेकट्यानें युद्ध केलें असतें तर त्याचा जो परिणाम झाला असता तोच एकत्र होऊन युद्ध केलें असून सुद्धां झाला. मुहूर्त बरोबर होता कीं नाहीं, याचा विचार करण्याची गरजच नाहीं. कारण चांगला मुहूर्त विजयपालला तरी कोठें मिळाला होता? पण त्याला युद्धांत यश मिळालें."

अशा प्रकारें राजाचें मौनभंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व जाऊन झाडाला लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

पूरणदास

पूरणदास याचे वडील मोहिनीवाल नांवाच्या एका छोटेखानी संस्थानांत एक अधिकारी होते. जुन्या पद्धतीवर दरबारचीं कामें चालत. पाश्चिमात्य सभ्यतेविषयीं महाराजांच्या मनांत आदर बेताचाच होता. आगगाड्या, तार आणि टेलीफोन हें सर्व महाराजांना मुळींच आवडत नसे.

परंतु पूरणदासच्या वडिलांना मनू पालटत असल्याचें स्पष्ट दिसत होतें. म्हणून त्यांनीं आपल्या मुलाला इंग्रजी शाळेंत घातलें. तो मॅट्रिक पास झाला.

पूरणदास मुंबई विश्वविद्यालयांत शिकून पदवीधर झाला आणि संस्थानच्या एका ऑफिसांत नोकरीला लागला. त्यानें महाराजांच्या जुन्या विचारांना धक्का पोंचेल असें कधीं कांहीं केलें नाहीं. पायरी पायरी चढत जाऊन तो संस्थानचा दिवाण झाला. त्या काळांत राजापेक्षां संस्थानांत दिवाणालाच जास्त अधिकार असत.

वृद्ध महाराजांच्या मृत्यूनंतर युवराज गादीवर आले. पूरणदासचा मानमरातब वाढला. कारण नव्या महाराजांना इंग्रजी शिक्षण मिळालें होतें व त्यांना इंग्रजांविषयीं तिटकारा वाटत नसे.

नव्या महाराजांच्या राणीच्या नांवावर पूरणदासनें एक मुलींची शाळा काढली, रस्ते बनविले व शेतकी कामाला उपयोगी पडणारी साधनें व हत्यारें यांचें एक प्रदर्शन भरविलें.

हें सर्व पाहून भारत सरकार व इंग्रज सरकार दोघांची पूरणदासावर फार मर्जी बसली. व्हायसराय व गव्हर्नर साहेब यांच्याशीं त्याची ओळख झाली. त्याला

इंगलंडमधून खास निमंत्रण आलें. तेथें जगप्रसिद्ध पुढाऱ्यांशीं व विद्वानांशीं त्याची ओळख झाली. तेथें त्यानें व्याख्यानें दिलीं व फार मोठी कीर्ति संपादन केली.

स्वदेशीं परत आल्यावर त्यानें प्रायःश्चित्त केलें आणि दानधर्म केला.

पूरणदासनें विलायतचा प्रवास केला त्याचा परिणाम म्हणून महाराजांवर इंग्रज सरकारची मर्जी झाली व इंग्लंडच्या राजानें त्यांना एक पदवी व सुवर्णपदक देऊन त्यांचा सन्मान केला. पूरणदासला 'सर' ही पदवी आणि के. सी. आय. ई. ही उपाधि मिळाली.

त्यानंतर एका महिन्यानें पूरणदासनें सर्व संगपरित्याग करून संन्यास घेतला. कालपर्यंत जो एक दिवाण होता तो सर्व अधिकार सूत्रें सोडून हातीं कुबडी व कमंडलु घेऊन आणि भगवीं वस्त्रें परिधान करून घराबाहेर निघाला.

अशा तऱ्हेनें पूरणदासनें अकस्मात् सर्वस्वावर पाणी सोडलेलें त्याच्या इंग्रज मित्रमंडळींना आवडलें नाहीं व त्याचें कारणहि कळलें नाहीं. मनुष्य मळकीं जुनीं वस्त्रें सोडून देतों तसें पूरणदासनें स्वतःचा वाडा, दीवाणाचा पोशाख, नातेंगोतें, मानमरातब सर्व सोडून दिलें आणि पायीं हिंडूं फिरूं लागला. त्याच्याबरोबर कोणी नव्हतें. कोणी जें देईल तें खायचें. कांहीं जमवून ठेवायचें नाहीं कीं एका जागीं रहावयाचें नाहीं. काळोख पडला कीं तो कोणत्या तरी मठांत किंवा आश्रमांत व तें हि नसेल तर मैदानांतच आपलें आसन अंथरून त्याच्यावर विश्रांती घेई.

अशा तऱ्हेनें अनेक दिवस पायीं प्रवास करीत तो हिमालयापर्यंत पोंचला. आतां लोक त्याला पूरणदास या नांवाऐवजीं पूरणभक्त या नांवानें ओळखूं लागले. तो

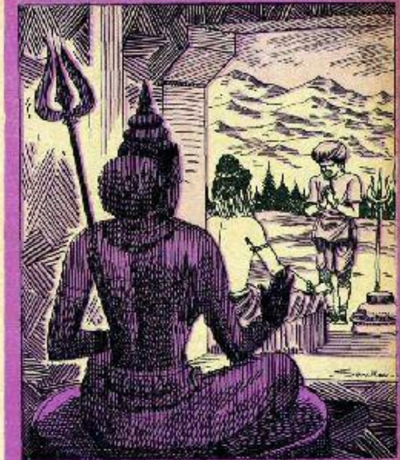
तिबेटच्या वाटेनें हिमालय पर्वत चढूं लागला. कित्येक दऱ्याखोऱ्यांतून ती वाट गेली होती. त्या वाटेनें जात तो हिमालयाच्या उंच शिखरावर येऊन पोंचला. तेथें जिकडे पहावें तिकडे बर्फ दिसे. मधून मधून एखादें देवदारूचें झाड नजरेस येई. एका देवदारूच्या झाडींत कालीमातेचें एक देऊळ होतें. त्यानें तें देऊळ झाडून स्वच्छ केलें. देवीच्या देवळामागें त्यानें एक धुमी पेटविली आणि तिच्या जवळ कांहीं वेळ विश्रांती घेतली.

त्या देवळासमोर एक मोठी खोल दरी होती. त्या दरींत एक गांव होतें.

ओसाड पडलेल्या देवळाजवळून धूर आकाशांत वर येत असलेला पाहून गांवाचा पुरोहित देवीच्या नव्या भक्ताच्या स्वागतासाठीं आला.

पूरणभक्ताला पाहून त्यानें त्याला नमस्कार केला आणि कांहीं बोलल्याशिवाय निघून गेला. तो भिक्षापात्र घेऊन गांवभर हिंडत गांवकऱ्यांना सांगूं लागला कीं कोणी तरी महापुरुष आला आहे. कोणी परदेशी दिसतो आहे.

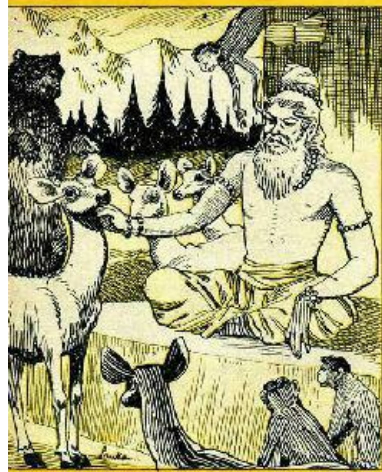
गांवकऱ्यांनीं आपापल्या शक्तिप्रमाणें निरनिराळे पदार्थ शिजवून भिक्षापात्रांत

घातले. पुरोहितानें ते सर्व पदार्थ पूरणभक्ताला नेऊन दिले.

पूरणभक्त देवीच्या मूर्तीसमोर देहभान विसरून बसून राही. देवी, देऊळ, पर्वतशिखर, झाडेंझुडपें हीं सर्व त्याच्याहून कांहीं निराळी आहेत असें त्याला वाटत नव्हतें. त्याचा जीव आणि आत्मा त्या सर्वांत व्याप्त होऊन गेला होता. क्वचित कधीं त्याला त्या आत्मविस्मृतींतून जाग येई.

दररोज त्या खेडेगांवांतून कोणी तरी येऊन त्याच्यासाठीं पुरेंसें जेवण ठेवून जाई. तो येण्यापूर्वीं त्या देवळांत अनेक रानटीं

जनावरें येत व तो आल्यानंतर देखील येत जात. पण त्याला ध्यानमग्न स्थितींत बसलेला पाहून व ती मूर्तच असेल असें समजून तीं निघून जात.

सुरवातीला माकडें येऊं लागलीं. तीं प्रत्येक वस्तु हाताळून पहात. कमंडलु, काठी, आसन सर्व उचलून व दांतांनीं चावून पहात. खाण्यासारखें कांहीं नाहीं हें समजल्यावर टाकून निघून जात.

त्या साधूपासून आपल्याला कांहीं भीति नाहीं हें कळल्यानंतर संध्याकाळच्या सुमारास माकडें झाडावरून उतरून येत व तो खायला देई ते खात. थंडी वाजूं लागली कीं शेकोटीजवळ जाऊन बसत. एक माकड रात्रीं त्याच्याजवळ घोंगडीखालीं पडून राही.

माकडांच्या पाठोपाठ हरणें येऊं लागलीं. तो हळुवारपणानें त्यांच्या अंगावर हात फिरवी. पुढें एक कस्तूरी मृग व एक अस्वलपण येऊं लागलें. तो त्यांना 'भाई' म्हणून हांक मारी.

अशींच कांहीं वर्षें लोटलीं. एके वर्षी पावसाळ्यांत खूप पाऊस पडला. कालीच्या देवळापर्यंत ढग पोंचत नसत. खालीं खोऱ्यांपर्यंतच ते पोंचत. म्हणून पूरण-भक्ताला एकेक महिना खोऱ्यांतलें गांव दिसत नसे.

एकदां रात्रीं त्याची झोंप मोडली. कोणी त्याची शाल ओढीत होतें. त्यानें चांचपून पाहिलें तर माकडाचा हात. त्याला वाटलें माकड शालीखालीं झोंपायला आलें असेल. पण तें तर त्याचा हात धरून ओढीत होतें. कदाचित त्याला थंडी वाजत असेल किंवा भूक लागली असेल असा विचार करून तो शेकोटीजवळ गेला, पण माकड दरवाज्याकडे जाऊं लागलें. पुन्हां परत येऊन त्याला बाहेर येण्यासाठीं ओढूं लागलें. त्याला काय हवें आहे, पूरणभक्ताला कळेना.

इतक्यांत एक हरण आलें व त्याला पाठीमागून डोक्यानें ढकलूं लागलें. तेवढ्यांत देवळाच्या जमिनीचे दगड दुभंगल्याचें त्याच्या नजरेस आलें. पलीकडे खालीं पायऱ्यांवर त्याला कोणी चालत असल्याची चाहूल लागली. पण डोंगरच कोसळत घसरत होता. तें सर्व प्राणी त्याला सावध करण्यासाठीं आले होते.

पूरणभक्तानें लगेच आपली कुबडी उचलून घेतली आणि हरणाच्या पाठीवर हात ठेवून कालीच्या देवळांतून खालीं उतरूं लागला. वाटेंत खांच खळगे होते. पाऊस पडत होता. पण पूरणभक्ताचें तिकडे मुळींच लक्ष नव्हतें. त्याच्या पाठोपाठ त्याची मित्रमंडळीं माकडें व हरणें पण येत होतीं.

खोऱ्यांत खालीं गांवांत पोंचतांच त्यानें लोहाराच्या घराचें दार खडखडवलें व म्हणाला—"बाहेर या!"

त्याचा आवाज कोणी ओळखला नाहीं व आंतूनच विचारलें—"कोण?"

"डोंगर कोसळत आहे! लवकर बाहेर या!" तो म्हणाला.

ती बातमी गांवभर पसरली. त्या खेडे-गांवांत सुमारें सत्तर लोक रहात असत.

"दरीच्या पलीकडच्या डोंगरावर सर्व पळा, कोणी इकडे राहूं नका." तो म्हणाला.

दरींतली नदी ओलांडून सर्व पलीकडचा डोंगर चढूं लागले. त्यांच्या पाठीमागून पूरणभक्त आपल्या हरणांबरोबर डोंगर चढूं लागला. तो देवदार वृक्षांच्या एका झाडींत जाऊन उभा राहाला. तो जेथें उभा होता ती जागा दरीच्या तळापासून सुमारें पांचशें

फुट उंचावर होती. तेथें पूरणभक्त घेरी येऊन जमिनीवर पडला.

सुरवातीला हळूहळू वारा सुरू झाला. नंतर तो वाढत गेला आणि शेवटीं एक प्रलयकाळच सुरू झाल्यासारखा भयंकर आवाज ऐकूं येऊं लागला. ज्या डोंगरावर सर्व गांवकरी उभे होते तो डोंगर एकदां हादरला. नंतर पांच मिनिटांनीं सर्वत्र शांत झालें. कळोखांत काय झालें, कोणाला कांहीं कळलें नाहीं.

गांवकरी उजाडेपर्यंत झाडाखालीं वाट पहात बसले होते. उजाडल्यावर सर्व दरी, कोसळलेल्या डोंगराच्या मातीनें व खडकानें भरून गेलेली दिसली. समोर डोंगरावर झाडें नव्हतीं कीं तें देऊळ नव्हतें. देवळा-पर्यंत जाणारा रस्तापण दिसत नव्हता. तांबड्या मातीचें एक मैदान दिसत होतें.

एक मैलभर लांबरुंद उंचवटा कोसळून खोऱ्यांत पडलेला होता. नदीचें पाणी अडवलें गेलें होतें व तांबड्या पाण्याचें एक मोठें सरोवर झालेलें दिसत होतें.

गांवकरी पूरण भक्त होता तेथें आले. त्याच्याजवळ हरण उभें होतें तें त्यांना पाहून पळून गेलें. पूरणभक्त एका झाडाला टेंकून कुबडी धरून निश्चेष्ट बसला होता. तो इहलोकाचा प्रवास पूर्ण करून परलोकीं निघून गेला होता.

"एका उत्तम संन्याश्यानें समाधींत असतां देह ठेवावा तसाच या भक्तानें आपला देह ठेवला आहे." पुरोहित म्हणाला.

पूरणभक्ताच्या पहिल्या पुण्यतिथीला त्याच्या नांवानें एक देऊळ त्या जागीं बांधण्यांत आलें व त्या दिवसापासून त्या पर्वताला भक्तपर्वत हें नांव पडलें.

परोपकारी गोपाळ

एकदां लक्ष्मी शेजारच्या मैत्रिणींबरोबर दुसऱ्या एका गांवीं आठवड्याच्या बाजाराला गेली असतां वाटेंत एका झाडाखालीं एक बाई कण्हत असलेली त्यांना दिसली. तिचें पोट दुखत होतें. ती एक भिकारीण होती व गरोदर होती.

लक्ष्मी तिला आपल्या घरीं घेऊन गेली. तिचें नांव शारदा असें होतें. एक खोली रिकामी करून तिला अंथरूण घालून झोंपविलें आणि सुईणीला बोलवून आणलें. यथासमयीं ती बाळंत झाली.

काळोख पडल्यावर गोपाळ घरीं आला तेव्हां तान्ह्या मुलाचें रडणें ऐकून त्याला आश्चर्य वाटलें. लक्ष्मीनें आश्चर्य करण्याचें कांहीं कारण नाहीं असें स्मित करून सांगितलें. घडलेलें वृत्त ऐकून व बायकोनें दाखवलेली कर्तव्यबुद्धि पाहून गोपाळला आनंद झाला.

शारदाला पाहून ती भिकारीण असेलसें लक्ष्मीला वाटलें नाहीं. तिच्या बोलण्या वागण्यावरून ती चांगल्या घराण्यांतली दिसली. तिच्या गळ्यांत सोन्यानें गांठवलेलें मंगळसूत्र होतें. एवढेंच नव्हें, तर आपल्या गाठोड्यांतून दोन सोन्याच्या बांगड्या लक्ष्मीच्या हातांत देत ती म्हणाली— "माझ्याजवळ आहे तें एवढेंच आहे. माझ्यावर तुमचे जे उपकार आहेत त्यांची फेड एवढ्यानें होणें शक्यच नाहीं. अशाच प्रसंगासाठीं मी हें जपून ठेवलें होतें."

लक्ष्मी म्हणाली "आमचे उपकार ते काय आणि कर्ज तें काय? तें फेडण्याचा विचार मनांतून काढून टाक. अडीअडचणी-

साठीं हें आपल्याजवळच ठेव. आणि हो ग, तूं चांगल्या घरची दिसते आहेस. मग हा प्रसंग तुझ्यावर कसा काय आला?"

"दैव! आणखी काय? माझे आईवडील आतां या जगांत नाहींत. एका गरिबाशीं कोणाला कळल्याशिवाय माझें लग्न झालें. त्यामुळें आमची नातेवाईक मंडळी आमच्या-वर रागावली. मी गरोदर आहे हें कळल्यावर त्यांनीं मला घराबाहेर काढलें. मी आपल्या पतीबरोबर मोलमजुरी करीत व भीक मागत आपला उदर निर्वाह करीत आलें. आम्ही दोघं मिळून भीक मागायला जात होतां तेव्हां आम्हांला कोणी भीक घालीत नसे. म्हणून आम्ही निरनिराळे भीक मागूं लागलों. संध्याकाळीं आम्ही भेटत होतों. मी ज्या झाडाखालीं बसलें होतें तेथेंच आम्ही दोघं भेटत होतों. पण तें आज होऊं शकलें नाहीं." शारदा म्हणाली.

तें सर्व ऐकून लक्ष्मी व गोपाळ दोघांना आश्चर्य वाटलें.

अकराव्या दिवशीं सोएरांतून बाहेर आल्यावर देखील शारदाला तिचा नवरा भेटला नाहीं. तो आला नाहीं याबद्दल शारदाला आश्चर्य किंवा काळजी वाटलेली दिसली नाहीं. तें पाहून गोपाळला थोडी शंका आली.

दोन दिवसांनीं गोपाळच्या घरीं पोलिसांनीं येऊन चवकशी केली "काय हो? तुमच्या घरीं शारदा नांवाची कोणी बाई आली आहे का."

"कोण शारदा? काय भानगड आहे?" गोपाळनें त्यांना विचारलें."

तिचा परदेशी नांवाचा नवरा फरार आहे. त्यानें एका सरकारी अधिकाऱ्याचा खून केला आहे. त्याला कैद करण्यासाठीं गेले सहा महिने शोध चालू आहे. परदेशीला कैद करतां आलें नाहीं तर त्याच्या बायकोला कैद करावें, अशी राजाज्ञा आहे. तिला तिच्या पतीची माहिती नक्कीच असणार. चवकशी करतां आम्हांला कळलें कीं ती गरोदर स्थितींत आपणांकडे आली व प्रसूत होऊन तूर्त आपल्याकडे राहाते. तिला कैद करण्यासाठीं आम्ही आलों आहों."

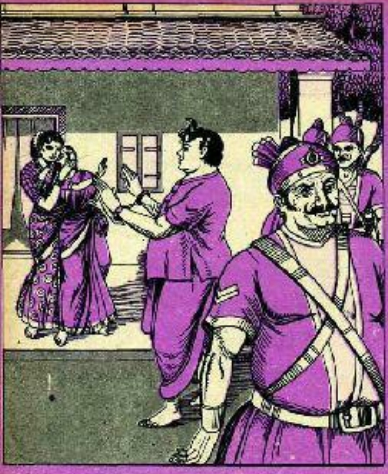
"अरे, पण बाळंतिणीला तुम्ही कसं काय कैद करणार? शारदा गरोदर आहे हें महाराजांना कळलें असतें तर त्यांनीं तिला कैद करण्यासाठीं आज्ञा कधींच काढली नसती." गोपाळ म्हणाला.

कैद करायला आलेला फौजदार जरा रागानें म्हणाला—"या सर्व उठाठेवी तुम्हांला कशाला? आम्ही परदेशीचा शोध लागावा म्हणून त्याच्या बायकोला कैद करून नेणार! आमचें काम आम्हांला केलेंच पाहिजे."

"मीच तो परदेशी आहें!" गोपाळ म्हणाला. फौजदार व शिपाई परस्परांकडे पाहूं लागले. फौजदारानें गोपाळच्या हातांत हातकड्या घातल्या व म्हणाला—"चल!" आणि तो गोपाळला बरोबर घेऊन निघाला.

लक्ष्मी हें सर्व पहात तेथेंच उभी होती. पण ती कांहीं बोलली नाहीं. पण

शिपाई गोपाळला धरून घेऊन चालले तेव्हां शारदा रडत बाहेर आली व म्हणाली—"त्यांना पकडूं नका. ते नाहींत माझ्या मुलाचे वडील. त्यांनीं कोणाचा खून केला नाहीं."

"तूं कांहीं घाबरूं नकोस. माझ्यावर कोणतेंहि संकट येणार नाहीं." गोपाळ म्हणाला.

लक्ष्मीनें शारदाला नीट समजावून सांगितलें. म्हणाली—"तूं गप्प रहा. कांहीं घाबरण्याचें कारण नाहीं. जें कांहीं होत आहे तें पहात रहा."

गोपाळला हातकड्या घालून पोलीस धरून घेऊन जात असलेले पाहून गांवकरी चकित होऊन पाहूं लागले. गोपाळशीं ज्यांचें पटत नव्हतें ते म्हणूं लागले—"हा गोपाळ म्हणजे तुम्हांला सामान्य मनुष्य वाटला होय? जगाच्या दृष्टीआड यानें दुसऱ्याची बायको घरांत आणून बसविली आहे. तिचें तोंड यानें काळें केलें आणि ती कोठें जायला तयार नाहीं. बिंग बाहेर पडलें तेव्हां पोलीस स्वारीला धरून घेऊन निघाले आहेत."

पोलीस ठाण्यावर गोपाळला घेऊन जाऊन पोलीस शिपाई म्हणाले—"हाच तो परदेशी नांवाचा गुन्हेगार!"

कोतवाल गोपाळला मैजिस्ट्रेटच्या कोर्टांत घेऊन गेला. मैजिस्ट्रेटनें गोपाळला पाहून कोतवालाला विचारलें—"डोकें ठिकाणावर आहे ना कोतवाल साहेब? अहो, हा मनुष्य खुनी? तुम्हांला हाच वाटला का तो परदेशी? पहिल्यानें यांच्या हातांतल्या हातकड्या काढा पाहूं?"

इतक्यांत एक मनुष्य धांवत येऊन कोर्टांत हजर झाला व म्हणाला—"यांना सोडा! हे एक धर्मात्मा देवमाणूस आहेत. मीच तो परदेशी!"

गोपाळनें चकित होऊन त्याच्याकडे पाहिलें. त्याची दाढी वाढलेली होती. केस पिंजारलेले होते. बरेच दिवस आजारी असलेल्या माणसासारखे डोळे खोल गेले होते. अंगांत फाटके कपडे होते.

मैजिस्ट्रेटनें त्याला विचारलें—"तूं आहेस का परदेशी? तुला पकडण्यासाठीं किती प्रयत्न चालू होते? बस तेथें. तुझा गुन्हा काय हें आतां कळेल तुला.

नंतर मैजिस्ट्रेटनें गोपाळला खरी हकीगत सांगितली. माजी मैजिस्ट्रेटचा खून या परदेशीनें केला नसून दुसऱ्याच एका दुष्टानें केला होता. त्या दुष्टानें खून केल्यावर सुरा या परदेशीच्या पुस्तकांखालीं लपवून ठेवला होता. परदेशी मैजिस्ट्रेटच्या कचेरींत कारकून होता. संशयावरून त्याला अटक झाली. कदाचित फांशीची शिक्षा होईल या भीतीनें हा कैदेतून पळाला. म्हणून याला फरार खुनी समजून शोध सुरू झाला. पण कांहीं दिवसांपूर्वींच खरा खुनी कोठेंतरी दंग्यांत ठार झाला. मरतेवेळीं त्यानें शिपायांजवळ, त्यानेंच मैजिस्ट्रेटचा खून केला असल्याचें सांगितलें. म्हणून

परदेशीवर जो आरोप होता तो दूर झाला. परदेशीला पुन्हां कामावर रुजूं व्हायला परवानगीचें पत्र महाराजांकडून आलें. परंतु ही गोष्ट पोलीसांना कळली नव्हती. व परदेशीला पण कळलेली नाहीं. म्हणून तो आपला जीव वांचविण्यासाठीं लपत छपत फिरत आहे.

परदेशीचा शोध लागला नाहीं तेव्हां महाराजांनीं नुकसानभरपाईचे पैसे त्याच्या बायकोला द्यावे अशी आज्ञा काढली. कोतवाल व पोलीस हें सर्व माहीत नसल्यामुळें परदेशीचा शोध लागावा म्हणूनच त्याच्या बायकोचा शोध काढून तिला कैद करण्यासाठीं प्रयत्न करीत होते.

मैजिस्ट्रेटनें गोपाळची माफी मागितली. गोपाळ म्हणाला—"अशा तऱ्हेची आनंदाची बातमी मिळण्यासाठीं कांहीं दिवस तुरुंगांत रहावें लागलें तरी मला हरकत नाहीं. बरें तर मी परदेशीला प्रथम आपल्याबरोबर घरीं घेऊन जातों आजच त्याच्या मुलाचें बारसें आहे. या आनंदाच्या वेळीं तो हजर राहूं शकेल."

"हो हो, घेऊन जा त्यांना! त्यांच्यावर कांहीं आरोप नाहीं." असें सांगून मैजिस्ट्रेटनें खजीनदाराला बोलावून परदेशीला सरकारकडून मंजूर झालेली नुकसान भरपाईची रक्कम आणि गोपाळला वाटखर्चाला पैसे देवविले.

गोपाळ तिच्या नवऱ्याला बरोबर घेऊन येत असलेला पाहून शारदाला परमानंद झाला. परदेशीनें व शारदानें गोपाळचे व लक्ष्मीचे आभार मानून त्यांना नमस्कार केला.

मंत्रप्रभाव

काशीचा राजकुमार चंद्रभानु आपल्या वडिलांना किंवा आपल्या भावंडांना कांहीं कळविल्याशिवाय एकदां देशभ्रमणाला निघाला. तो दाट रानांत पोंचला. त्याला रानाबाहेर कसें व कोठून निघावें हें कळेना. संध्याकाळच्या सुमारास त्याला एक घर दिसलें. त्या घरांत एक म्हातारी व एक मुलगी रहात होती. चंद्रभानूला हें कळेना कीं अशा दाट रानांत सोबतीला पुरुष नसतां दोघी बायका कशा काय राहात आहेत. त्यानें तसें म्हातारीला विचारलें.

"सर्वांचें रक्षण करणारा तो परमेश्वर आहे. मला जागचें हलणें देखील अशक्य झालें आहे. पण माझी मुलगी ही चंद्रिका मला कसलीहि उणीव भासूं देत नाहीं." म्हातारी म्हणाली.

चंद्रिकेनें त्यादिवशीं उत्तम सैंपाक केला. चंद्रभानु जेवायला बसला व सर्व तयारी पाहून चकित झाला. ती मुलगी त्या म्हातारीची मुलगी असेल या गोष्टीवर त्याचा विश्वासच बसेना. कारण दोघांच्या रंगारूपांत त्याला पुष्कळच फरक दिसला.

ती रात्र त्या म्हातारीच्या घरींच राहण्याचें चंद्रभानूनें ठरविलें. पण त्याला झोंप येईना. जेव्हां आली तेव्हां विचित्र स्वप्नें पडूं लागलीं. स्वप्नांत तो कुत्रा होऊन एका जागीं त्याला बांधून ठेवल्याचें आणि तो भुंकत असल्याचें त्याला आढळलें. त्याची झोंप मोडली तेव्हां तो भिंतीला टेंकून बसला होता व समोर चंद्रिका उभी होती.

"मी थोडक्यांत सावध करून देतें. सूर्योदय होतांच म्हातारी येईल. त्याच्या

आधीं मी तुम्हांला जंगलाबाहेर पोंचती करीन." चंद्रिका म्हणाली.

चंद्रभानू कांहीं बोलल्याशिवाय चकित होऊन तिच्याबरोबर निघाला. वाटेंत तिनें त्याला म्हातारी विषयीं सांगितलें. त्या म्हातारीला मंत्रबळ अवगत होतें. ती केशवपूरच्या राजवाड्यांत एक दाई म्हणून काम करीत होती. त्याच वेळीं राणी बाळंतीण होऊन तिला एक मुलगी झाली. ती तिची दुसरी मुलगी. त्या मुलीच्या जागीं म्हातारीनें स्वतःची मुलगी आणून ठेवली व राजकन्येला उचलून घेऊन गेली. चंद्रिकाच ती राजकन्या होती. म्हातारी दररोज रात्रीच्या वेळीं कोठें तरी निघून जाते व उजाडल्यावर घरीं परत येते. घरांतली सर्व कामें चंद्रिका करते. म्हातारीनें चंद्रिकेला कांहीं मंत्र शिकविले होते. चंद्रिकेनें म्हातारीच्या मदतीशिवाय कांहीं मंत्र स्वतःच शिकून घेतले होते वगैरे वगैरे. हें सर्व सांगून चंद्रिका म्हणाली—

"रात्रीं तुम्ही झोंपलां असतां म्हातारीनें मंत्र टाकून तुम्हांला कुत्रें केलें व एकाजागीं बांधून ठेवलें होतें. मी तुम्हांला पुन्हां मनुष्य रूप दिलें आहे. म्हातारी आल्या-नंतर तुमच्या विषयीं चवकशी करील तेव्हां मला कांहीं माहीत नाहीं असें उत्तर देईन. कारण जनावराचे मनुष्य करण्याची मंत्रशक्ति मला अवगत आहे हें म्हातारीला माहीत नाहीं. तुम्ही कुत्र्याच्या रूपानेंच कोठें तरी निघून गेलांत असें ती मनाचें समाधान करून घेईल. उजाडण्यापूर्वीं तुम्ही या जंगला-बाहेर पोंचलांत कीं तिच्या मंत्रबळाचा तुमच्यावर परिणाम होणार नाहीं."

"माझ्याबरोबर तूं देखील कां नाहीं म्हातारीच्या दाढेंतून आपली सुटका करून घेत?" चंद्रभानूनें विचारलें.

"मी कशी जाऊं? आमचें गांव फार दूर आहे. मी एकटी कोठें जाणार? मी आपल्या घरीं गेलें तरी मीच त्यांची मुलगी आहें, हें माझे आईवडील कसे मानतील? म्हातारी मला स्वतःच्या मुलीसारखी वागवीत आहे. अशा स्थितींत तिला सोडून जाण्यांत काय हित?" चंद्रिकेनें विचारलें.

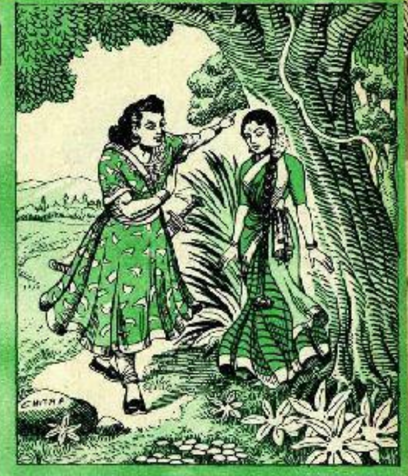
"तुला या रानांत काय सुख मिळणार? तूं चल आमच्या गांवीं. मी तुझ्याशीं लग्न करून घेईन." चंद्रभानु म्हणाला.

"लहानपणापासून जंगलांत राहाल्यावर अंतःपुरांत मला कसें काय सुख वाटेल? माझ्याशीं लग्न केल्यानें तुम्हांला तरी काय सुख मिळेल?" चंद्रिकेनें विचारलें.

"तुझ्याशीं माझें लग्न होणार नसेल तर मी लग्नच करणार नाहीं." तो म्हणाला.

"बरें तर मी येतें. पण माझी सर्व जबाबदारी तुमच्यावर!" ती म्हणाली.

तोंपर्यंत उजाडलें नव्हतें दोघं जंगलाबाहेर पोंचलीं आणि अनेक देश हिंडत फिरत महिन्याभरानें काशीनजीक पोंचलीं. चंद्रभानूनें चंद्रिकेला एका झाडाखालीं थांबायला सांगितलें आणि म्हणाला—"राजकुमाराच्या वधूनें पायीं

राजधानींत प्रवेश केलेला मला नाहीं आवडायचा. तुला पालखींत बसवून दासदासी समवेत मंगलवाद्यें वाजवीत राजधानींत घेऊन जाईन."

"पण एकटेच घरीं गेलांत तर मला विसरून जाल. मला पायीं जाण्यांत कांहीं गैर दिसत नाहीं. मिरवणुकीची काय गरज आहे?" चंद्रिका म्हणाली.

"तूं सर्व जबाबदारी माझ्यावर टाकली आहेस ना? मग मला माझ्या मनासारखें करूं दे!" चंद्रभानु म्हणाला आणि राजवाड्यांत निघून गेला.

राजकुमार असा अचानक परत आलला पाहून सर्व चकित झाले. त्यानें त्यांच्या प्रश्नाचीं उत्तरें देण्यांत वेळ घालवला नाहीं. "मी सर्वांचीं उत्तरें देईन. पण प्रथम एक पालखी, मंगलवाद्यें आणि इतर स्वागताची तयारी करा." त्यानें आज्ञा केली.

त्याच दिवशीं चंद्रभानूच्या वडील भावाचा लग्न समारंभ होता. वधू व तिची धाकटी बहीण बायकांच्या घोळक्यांत दिसल्या. पण त्याचें मन त्याला झाडाखालीं बसलेल्या चंद्रिकेकडे ओढत होतें.

"अरे आतां तर आलास आणि लगेच कोठें जाण्याची घाई करतो आहेस. कांहीं खाऊन पाणी तर पिशील कीं नाहीं?" त्याची आई म्हणाली.

"मला वेळ नाहीं. परत आल्यावर एकदम जेवायलाच बसेन." चंद्रभानु म्हणाला.

"जेवायला वेळ नसेल तर एवढें एक फळ तरी खाऊन घ्या." असें सांगून वधूच्या धाकट्या बहिणीनें एक फळ त्याला खायला दिलें.

तें फळ हातांत घेतल्याबरोबर चंद्रभानूला चंद्रिकेचा विसर पडला आणि ज्या मुलीनें त्याला तें फळ दिलें होतें तिच्याकडे तो टक लावून पहात बसला. तिचें नांव चंद्रकला होतें. ती व तिची मोठी बहीण केशवपूरच्या राजाच्या मुली होत्या.

चंद्रकलेचें रूप पाहून चंद्रभानूला तिच्याहून सुंदर जगांत दुसरी कोण असणार असें वाटलें. त्याच्यावडील भावाबरोबर त्याचें लग्न पण चंद्रकलेशीं झालें तर किती बरें होईल असें पण त्याला वाटलें.

त्याला चंद्रकलेकडे टक लावून पहात उभा असलेला पाहून त्याची आई त्याला म्हणाली—"तुमचें दोघांचें लग्न झालें तर सर्वांना किती

बरें वाटेल? देवानें कसा वेळवर तुला घरीं आणून पोंचता केला आहे!"

चंद्रभानूनें तें ऐकून होकारार्थी स्मित केलेलें पाहून चंद्रकला गालांतल्या गालांत हंसत लाजेनें मान खालीं करून उभी राहाली.

इतक्यांत एक नोकर आला व म्हणाला—"राजकुमार! आपल्या आज्ञेप्रमाणें आम्ही पालखी व मंगलवाद्यें तयार केली आहेत. आतां पुढें काय करावयाचें याविषयीं आज्ञा व्हावी."

"मी आज्ञा केली होती? मला पालखी व मंगलवाद्यें यांची काय गरज? तुमच्या समजण्यांत कांहीं तरी चूक झाली असावी." राजकुमार म्हणाला.

तिकडे चंद्रिका चंद्रभानूची वाट पहात बराच वेळ बसली. तिचा त्याला विसर पडला असावा असें तिला वाटलें. ती पायींच राजवाड्यापर्यंत गेली. राजवाड्या-समोर एक मोठें पटांगण होतें. त्याच्या पलीकडे एक झोंपडी होती. चंद्रिका त्या झोंपडींत गेली. आंत एक म्हातारी रहात होती. चंद्रिकेनें तिला विचारलें—"आजी! मी तुमच्याकडे कांहीं वेळ राहालें तर तुम्हांला कांहीं हरकत आहे का?"

"मला काय हरकत? रहा पाहिजे तर!" म्हातारी म्हणाली.

"तुमची परवानगी असेल तर मी हें झोंपडें थोडें सुंदर करूं का?" चंद्रिकेनें विचारलें.

म्हातारी म्हणाली—"मुली! मी आहें जन्माची गरीब! माझ्याकडे फुटकी कवडी-देखील नाहीं. तुला पाहिजे तर स्वतःच्या बळावर तूं पाहिजे तें कर! मला नाहीं हरकत."

चंद्रिका बाहेर गेली आणि एका टोपलींत थोडी माती व वाळू घेऊन मंत्रवली आणि

झोंपडीच्या चारीबाजूला भिंतीवर, खिडक्या-दरवाज्यावर व छपरावर ती फेंकली. एकदम त्या झोंपडीच्या जागीं एक सुंदर सोन्याचें घर दिसूं लागलें.

आपलें घर असें बदललेलें पाहून म्हातारी भ्याली. तिला वाटलें कीं चंद्रिका कोणी भूत किंवा मायावी राक्षसीण तर नाहीं! ती घर सोडून पळून गेली.

दोघां राजकुमारांच्या विवाहाची तयारी चालू होती. वधूवरांना लग्नापूर्वीं देवीची पूजा करावयाची होती. म्हणून दोन्ही जोडपीं रथांत बसून पुरोहिताबरोबर राजधानी-बाहेरच्या देवळांत निघालीं. रथ चंद्रिकेनें निर्मिलेल्या घरासमोर येतांच रथाची धुराच तुटली.

एवढ्यांत एक दरबारी मनुष्य जवळच सोन्याचें एक घर पाहून त्यांत कोण रहातो हें पाहण्यासाठीं गेला.

चंद्रिकेनें त्याला विचारलें–"कोण तुम्ही? आणि रस्त्यावर ही गडबड कसली?"

तो दरबारी म्हणाला–"दोघे राजकुमार आपापल्या वधूबरोबर देवीच्या दर्शनाला निघाले आहेत. रथाची धुरा तुटली. नवी बसवली तीदेखील तत्क्षण तुटली. काय करावें कळत नाहीं."

"एवढेंच ना! मी हा लोखंडी दाभण देतें, तो धुरा तुटलेल्या जागीं ठेवा." असें सांगून चंद्रिकेनें एक दाभण त्याला दिला.

कांहीं वेळ तर तो चकित होऊन तिच्याकडे पहात राहाला, पण नंतर त्यानें रथाच्या तुटलेल्या धुरेवर तो ठेवला. आणि खरोखरच धुरा तुटली नाहीं.

"चला तर...." पुरोहित म्हणाला.

तो एवढें म्हणाला मात्र रथाचें छप्पर दुभंगलें. सर्व घाबरले. आणखी एक छप्पर

आणून बसविण्यांत आलें. पण तें पण तुटलें.

चंद्रिकेकडून जो मनुष्य दाभण घेऊन आला होता तो पुन्हां तिच्याकडे गेला आणि म्हणाला–"रथाचें छप्पर मोडलें आहे, म्हणून पुन्हां आम्ही सर्व अडकलों आहों."

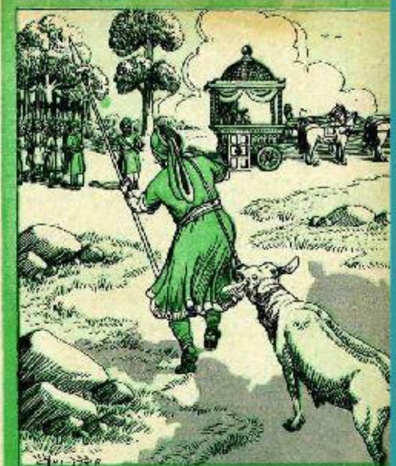
"त्यांत काय? मी घराचें सोन्याचें एक दार देतें तें बसविलेंत कीं छप्पर बरोबर बसेल." चंद्रिका म्हणाली.

त्या दरबाऱ्यानें सोन्याचें दार छप्प-राच्या जागीं नेऊन लावलें व खरोखरच तें छान बसलें.

सर्व ठीक आहे असें पाहून सारथी रथांत बसला. पण घोडे जागचे हालत ना. तेव्हां रथाला चार घोडे जोडले होते. आणखी चार घोडे जोडून पाहिले. पण आठ घोडे असूनहि रथ ओढला जात नव्हता. त्या दरबाऱ्यानें पुन्हां चंद्रिकेला ती गोष्ट सांगितली.

"ते घोडे सोडून त्यांच्या ऐवजीं आमचा एक पाडा जोडा. रथ चालूं लागेल." ती म्हणाली.

दरबाऱ्याला तिचें बोलणें विचित्र वाटलें. पण दोनदां ती म्हणाली त्याप्रमाणें झालें

होतें. तेव्हां या खेपेस होणार नाहीं असें म्हणायला जागा नव्हती. म्हणून त्यानें घोडे सोडून त्यांच्या ऐवजीं पाडा जोडला आणि आश्चर्य म्हणजे रथ चालूं लागला. सारथ्यानें जिकडे वळवलें तिकडे पाडा गेला. पण शेवटीं चंद्रिकेच्या घरासमोर रथ उभा झाला.

चंद्रभानूला फार राग आला. तो त्या घरांत राहणाऱ्या बाईला शिक्षा देण्यासाठीं तावातावानें रथांतून उतरून खालीं आला आणि त्या घरांत शिरला. परंतु चंद्रिकेला पाहतांच त्याची स्मृति जागृत झाली.

"तुमच्यासाठीं मी झाडाखालीं किती वेळ वाट पाहिली. तुम्हांला विसर पडला असणार असा विचार करून हें घर बांधून राहूं लागलें. तुमचा लग्नसोहळा चालू आहे असें कळलें. त्यांत विघ्नें आलेलीं कळलीं तेव्हां मी यथामति तीं दूर करण्याचा यत्न केला." चंद्रिका म्हणाली.

चंद्रभानूनें तिची माफी मागितली. "मी तुला कसा काय विसरलों? काय बरें झालें असावें?"

"कांहीं तसें विशेष नाहीं. तुमचा दोष नाहीं त्यांत. तुमचें लग्न जिच्याशीं होत आहे तीच त्या म्हातारीची मुलगी आहे. तिलादेखील तिच्या आईमार्फत मंत्रबळ अवगत आहे. तिनेंच माझी आठवण तुम्हांला राहूं नये असा मंत्र टाकला होता. "तर मग, आतां मी तिच्याऐवजीं तुझ्याशींच लग्न करणार. चल आमच्या-बरोबर." असें म्हणत चंद्रभानु तिला हात धरून बाहेर घेऊन आला. तो चंद्रकलेला म्हणाला—"तुझ्यामुळेंच आमचा रथ दोनदां मोडला व घोडे चालायचे थांबले. तूं अपशकुनी वधू आहेस. तुझ्याशीं लग्न झाल्यास आमच्या घरावर संकट येईल. तुझ्याशीं मी नाहीं लग्न करीत."

त्यानें एक नवा रथ मागविला आणि त्यांत चंद्रिकेबरोबर बसला. आपल्या मोठ्या भावाला व आपल्या होणाऱ्या भावजयीला पण त्या रथांत बसवून घेतलें. ते सरळ देवीच्या देवळांत गेले. वाटेंत एकहि विघ्न आलें नाहीं. सर्व ऐकल्यावर चंद्रभानूच्या वडिलांनीं चंद्रिकेला आपली सून म्हणून कबूल केलें. दोघां भावांचा लग्नसमारंभ दोघां बहिणींशीं थाटामाटानें झाला.

गोष्टींची भूक

एका गांवीं शिवू नांवाचा मातीच्या बाहुल्या करणारा एक मनुष्य रहात असे. त्यानें दशावताराच्या मूर्ती व इतर बाहुल्या करून त्यांना सुंदर रंग दिला आणि विकायला बाजाराच्या गांवीं निघाला. वाटेंत एका जागीं जवळ पास कोठें वस्ती नव्हती अशा जागीं काळोख पडला. तो तसाच धीर करून त्या काळोखांत चालत राहाला. दूर त्याला एका जागीं दिव्याचा उजेड दिसला. त्याच्या जिवांत जीव आला.

तो दिवा एका घरांत जळत होता. त्या घरांत एक म्हातारा रहात होता. शिवूनें त्याला विचारलें—"आजोबा! मी फार दुरून येतों आहें. ही रात्र तुमच्या आसऱ्याला काढावी म्हणतों."

"रहा ना, खुशाल रहा! होय पण तुझ्या त्या मूर्तींचें टोपलें तेवढें दूर बाहेर ठेव आणि तूं येऊन झोंप आंत. तुझ्या-जवळ कांहीं वेळ बोलत राहीन. वेळ तरी जाईल माझा. मी सैंपाक करतों, दोघे जेऊं बरोबरच." म्हातारा म्हणाला.

शिवू म्हाताऱ्याच्या त्या प्रेमळ वागणुकीचें कौतुक करूं लागला. झाडाखालीं धुळींत पडून रात्र काढण्यापेक्षां म्हाताऱ्याच्या घरीं रहायला मिळालें याहून स्वर्गसुख तें जास्त काय असणार? म्हातारा सैंपाक घरांत गेला आणि लवकरच बाहेर परत आला. म्हणाला—"मी चुलीवर भात टाकला आहे. होईल लवकर. तुला गाणेंबिणें कांहीं म्हणतां येतें का? म्हण बघूं एखादें." शिवूच्यासमोर बसत म्हातारा म्हणाला.

श्री रा. सा. पाटील

"मला नाहीं येत गाणें, आजोबा!" शिवू म्हणाला.

"अरे! म्हणजे गाणेंसुद्धां म्हणतां येत नाहीं म्हणतोस? तर मग गोष्टच सांग एखादी." म्हातारा म्हणाला.

शिवू म्हणाला—"मला गोष्ट पण येत नाहीं."

म्हातारा अकस्मात खिसकावून ओरडला—"तुला गाणें येत नाहीं, गोष्ट सांगता येत नाहीं, एक क्षणभर देखील मी तुला घरांत राहूं देणार नाहीं. नीघ बाहेर!"

शिवूला काय करावें कळेना. त्या म्हाताऱ्याच्या वागणुकींत त्याला विक्षिप्तपणा दिसला. तो आपलें टोपलें घेऊन घराबाहेर पडला. त्याला वाटलें होतें कीं म्हातारा पुन्हां परत बोलवील. पण तसें कांहीं झालें नाहीं.

शिवू पुढें फार गेला नाहीं, परत वाटेवरच्या एका गांवीं कोणाकडे तरी रात्र काढावी असें त्यानें ठरविलें आणि टोपलें डोक्यावर ठेवून निघाला.

वाटेंत त्याला रस्त्याच्या कडेला एक जण चूल पेटवून सैंपाकाला लागलेला दिसला. काळोखांत त्या माणसाचें तोंड त्याला स्पष्टपणें दिसत नव्हतें. पण त्यानें जो प्रश्न केला तो ऐकून शिवूला आश्चर्य वाटलें. त्या माणसानें विचारलें—"तूंच नाहीं का शिवू? ही पळी घे आणि ढवळत बस. मी आलोंच परत."

कोण बरें असेल हा? यानें आपल्याला कसें काय ओळखलें? शिवूला कळेना. त्यानें सांगितल्याप्रमाणें तो पळीनें ढवळत बसला. हांडींत काय होतें, त्याला माहीत नव्हतें. हांडी भरली होती आणि खायला जवळपास दुसरा कोणी नव्हता.

एकट्याला जेवायला इतकें कशाला? शिवूला वाटलें त्याला देखील खायला मिळेल.

पळी घेऊन गेलेला तो मनुष्य बराच वेळ झाला तरी परत आला नाहीं. "अहो, येणार होता ना....?" पण उत्तर आलें नाहीं.

"इकडे तिकडे काय पाहातो आहेस? हात कां थांबला?" हांडींतून आवाज आला.

शिवू घाबरला व त्यानें हातांतली पळी फेंकून दिली. त्याला वाटलें त्याला भुतांनीं घेरलें आहे आणि तें खरें आहे असें पण त्याला दिसलें. हातांतून फेंकून दिलेली पळी टुणूण दिशी उभी राहाली आणि म्हणाली—"एवढा राग का?" आणि त्याच्या डोक्यांत तिचा मार बसूं लागला. शिवू जास्तच घाबरला. त्याला आतां आपल्या टोपलीची आठवणपण राहाली नाहीं आणि तो तेथून धूम पळत सुटला. ती पळी त्याचा पाठलाग करीत मागें येऊं लागली. आणि पाठींत जोरजोरानें तिचा मार बसत राहाला.

सुदैवानें शिवूला वाटेंत एक घर दिसलें. घराचें दार उघडें होतें. आंत गेल्यावर त्यानें दार बंद केलें व मागें वळून पाहिलें. तें त्याच म्हाताऱ्याचें घर होतें.

"काय झालें? असा घाबरून पळून कां आलास?" म्हाताऱ्यानें विचारलें.

शिवूनें घडलेली गोष्ट सांगितली. ऐकून म्हाताऱ्याला आनंद झाल्यासारखें दिसलें. "तूं ही गोष्ट पहिल्यानेंच कां नाहीं सांगितलीस? तुला मी घराबाहेर काढलें नसतें! चल जेवायला बसूं." म्हातारा म्हणाला.

अशिक्षित संस्थानिक

स्पेन देशांत एक संस्थानिक रहात असे. त्याच्याकडे पुष्कळ गांवांची मालकी होती व खजिन्यांत अलोट पैसा होता. त्याला आपल्या मोठेपणाची घमेंडपण फार होती. त्याला वाटे कीं लिहितां वाचतां आलें नाहीं म्हणून काय झालें. शिकल्या सवरल्या विद्वानांना पदरीं नोकरीला ठेवण्याची शक्ति आहेच कीं आपल्याला. त्यानें एका गरीब सुशिक्षित तरुणाला लिहिण्यावाचण्याचें काम करण्यासाठीं नेमलें.

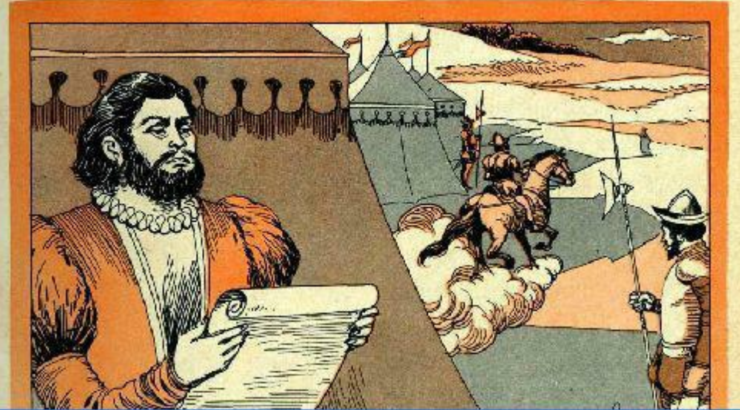
एकदां राजाकडून त्या संस्थानिकाकडे एक हुकूम आला. कोठें तरी शत्रूशीं युद्ध चालू होतें. तेथें आपलें सैन्य घेऊन जायला हुकूम होता. मदत करावी असा विचार करून संस्थानिक सैन्य घेऊन व लेखकाला बरोबर चलायला सांगून निघाला.

लेखक दररोज युद्धाचें टिपण लिहून काढी आणि संस्थानिकाची मुद्रा त्यावर लावून राजाकडे पाठवून देई. पण एकदां एक बाण नेमका त्या लेखकाला लागला व तो मेला.

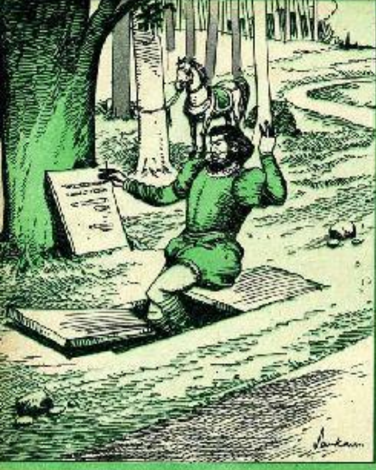
संस्थानिकाला नवीन मनुष्य नेमावा लागला. पण तसा हुशार मनुष्य त्याला रणांगणावर कोठून मिळणार ? पण संस्थानिकाची घमेंड उतरली नव्हती. आपल्याला लिहितां वाचतां आलें असतें तर किती बरें झालें असतें, एवढा विचारदेखील त्याच्या मनांत आला नाहीं.

तेव्हांच आणखी एक गोष्ट घडली. राजाकडून एक दूत पत्र घेऊन आला आणि संस्थानिकाला तें पत्र देऊन निघून गेला. महाराजांनीं काय निरोप पाठविला आहे हें देखील संस्थानिकाला कळायला मार्ग नव्हता. पुढें हल्ला करायचा हुकूम आहे कीं मागें पाय घ्यायचा हें त्याला कळलें नाहीं. संस्थानिक त्या विचारांत पडला असतां त्याला समोर एक सैनिक दिसला. तो संस्थानिकाच्या एका गांवांतलाच होता. त्याला लिहितां वाचतां येत होतें. म्हणून संस्थानिकानें त्याला बोलाविलें व म्हणाला—" " इकडे येरे हें पत्र वाच पाहूं. चूक झाली तर पोट चिरीन तुझें आणि यांत जें लिहिलें आहे तें तुझ्याशिवाय किंवा माझ्याशिवाय आणखी कोणाला कळतां कामा नये."

तो मनुष्य संस्थानिकाला चांगला ओळखत होता. कोणत्या तरी कारणावरून संस्थानिकानें त्याला चाबकानें फोडून काढलें होतें. तेव्हां पासून तो संधीची वाट पहात होता. आतां त्याला चांगली संधी मिळाली होती. राजाचें पत्र वाचून त्यानें असें दाखविलें कीं मोठें संकट ओढवलें आहे. उघड म्हणाला—" युद्ध थांबवून तावडतोब दरबारांत हजर व्हावें." नंतर तो थोडें मागेंपुढें केल्यासारखें दाखवून म्हणाला—" किती खोटा आरोप हा ? आपण राजद्रोही आहां अशी

सौ. शशिलाबाई इनामदार

आपल्या विरुद्ध कोणी महाराजांजवळ तक्रार केली आहे."

"मी राजद्रोही! ज्यानें हा खोटा आरोप माझ्यावर लावून महाराजांच्या मनांत माझ्या विरुद्ध विष कालवलें आहे त्याचें डोकें कापलें नाहीं तर मी आपलें नांव बदलून देईन." संस्थानिक म्हणाला.

तो लगेच राजधानीकडे निघाला. प्रवास दूरचा होता. काळोखपण पडला होता. जवळ गांव किंवा वस्तीपण नव्हती. संस्थानिक एका जागीं झाडाला घोडा बांधून ठेवून झाडाखालीं विश्रांती घेण्यासाठीं झोंपला. उजाडल्यावर त्याची झोंप मोडली तेव्हां त्याला समोर एका दगडावर कांहीं तरी लिहिलें असल्याचें दिसलें. काय लिहिलें आहे त्याला कळलें नाहीं. कदाचित एखादी खूण असेल दगडावर असा विचार करून तो जवळ गेला व पाय सरकून एका खड्ड्यांत पडला.

"धोका! जवळ येऊं नये!" असें दगडावर लिहिलें होतें.

खड्ड्यांतून बाहेर यायला त्याला फार त्रास झाला. त्याची कंबर लचकली व जागचें हालतां येईनासें झालें. तरी कसाबसा उठून लंगडत शेजारच्या गांवीं गेला आणि धर्मशाळेंत पडून रहायला जागा विचारून पडून राहला.

त्या धर्मशाळेंत त्या गांवचा एक गांवकरी आला. तो त्याच संस्थानिकाच्या भीतीनें कोठेंतरी जात होता. म्हणून त्याला संस्थानिक नेमका त्या धर्मशाळेंत दिसला तेव्हां त्याला प्राण गेल्यासारखें वाटलें. पण संस्थानिकाला मात्र जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. कारण त्याला लिहितां वाचतां येत होतें. त्याला जवळ बोलाविलें व म्हणाला– "कसा वेळवर भेटलास बघ! मला राजधानींत जाणें आतांच शक्य नाहीं. महाराजांना जाऊन माझा एवढा निरोप लिहून कळव कीं मी या स्थितींत येथें पडून आहें. माझ्या विरुद्ध त्यांचें कान ज्या कोणी भरले आहेत त्याची मान उडविल्याशिवाय माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं."

त्या माणसानें त्याला संस्थानिकानें लिहायला सांगितलें होतें तें न लिहितां, महाराजांना संबोधन करून कांहीं अपशब्द लिहिले. व त्यावर संस्थानिकाची मुद्रा घालून पत्र पाठवून दिलें. राजानें तें पत्र वाचलें. त्याला मनस्वी राग आला. त्यानें हुकूम सोडला कीं त्या संस्थानिकाला जिवंत किंवा मेलेला कैद करून दरबारांत हजर करावा.

संस्थानिकाला कैद करून तुरुंगांत टाकण्यांत आलें. तो घमेंडखोर होता म्हणून त्यानें महाराजांजवळ माफी मागितली नाहीं कीं कांहीं जबानीपण दिली नाहीं. जें होणार असेल तें होईल असा विचार करून तो स्वस्थ बसला.

संस्थानिकाकडून खरें बोलवून घेण्यासाठीं राजानें निरनिराळ्या प्रकारें त्याचे हाल केले पण "मी पूर्ण निर्दोष आहें!" एवढे

शब्द तोंडाबाहेर काढण्यांत देखील त्याला कमीपणा वाटला.

राजानें त्याला राजद्रोह केल्याबद्दल शिरच्छेदाचा दंड दिला. न्यायाधिशानें व प्रधानानें राजाला समजावून सांगितलें कीं अशी घाई करूं नये. ज्या पत्रावर संस्थानिकाची मुद्रा आहे तें पत्र संस्थानिकानें वाचलें असावें असें वाटत नाहीं.

एक अधिकारी म्हणाला–"महाराज! या संस्थानिकाला लिहितां वाचतां येत नाहीं असें देखील ऐकतों."

"तो माझी बरोवरी करायला निघाला आहे तर त्याला लिहितां वाचतां देखील येत नाहीं म्हणतोस? पण त्याला वाचतां येत नाहीं हें कशावरून!" राजानें विचारलें.

न्यायाधिशानें शिरच्छेदाची आज्ञा लिहिलेला कागद संस्थानिकाला नेऊन दाखविला आणि म्हणाला–"तुम्ही यावर सही केलीत तर तुम्हांला सुटका मिळेल."

"यांत काय लिहिलें आहे?" त्यानें विचारलें.

"तुम्ही निर्दोषी आहां व तुमच्यावर जो आरोप आहे तो खोटा आहे, असें लिहिलें आहे." न्यायाधीश म्हणाला.

असें असेल तर मी सही करायला तयार आहें." असें सांगून संस्थानिकानें त्यावर आपली मुद्रा लावली.

तेव्हां संस्थानिक अशिक्षित असल्याचें राजाला कळलें. राजानें त्याला सुटका देऊन ज्या दोघांनीं राजाच्या मनांत विष कालविलें त्या दोघांना जन्मठेप शिक्षा केली. कारण अशिक्षित असणें हा अपराध होत नाहीं. या उलट सुशिक्षितानें आपल्या शिक्षणाचा दुरुपयोग करावा हा मोठा गुन्हा होय.

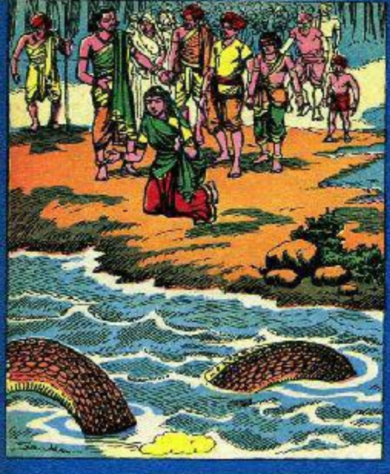
कृष्णावतार

कृष्णानें कालियाच्या डोहांत उडी मारल्याबरोबर पाणी इतकें उसळलें कीं क्षीरसागरांत मंदराचल पर्वतच येऊन पडल्यासारखें भासलें.

कालिया खवळून वर आला. तो आपले पांचहि फण उभारून उभा राहाला व त्याच्या तोंडांतून विषारी ज्वाळा बाहेर येऊं लागल्या. त्यानें कृष्णाला कवटाळून आवळण्याचा प्रयत्न सुरू केला. कालियाच्या बायकापोरांनीं आणि बंधु बांधवांनीं येऊन कृष्णाला चारी बाजूंनीं घेरलें आणि त्याच्या सर्व अंगाला चावूं लागले. कृष्ण बेशुद्ध झाला.

गोपबालकांचा सखा कृष्ण त्या संकटांत पडला होता व असहाय स्थितींत तें दृश्य पाहणेंच त्यांच्या भाग्यांत लिहिलें होतें. ते घाबरून गेले होते. कांहीं जण दक्षिणेकडील खेडेगांवांत गेले आणि म्हणाले– "नंदगवळ्याचा कृष्ण कालियाच्या डोहांत पडला आहे. कालियानें त्याला आवळून धरलें आहे. नंद आतां या वेळीं कोठें असेल कोणास ठाऊक? तुम्ही येतां का थोडे मदतीला? सर्व मिळून कृष्णाला सोडवूं!"

ती बातमी वणव्यासारखी वृंदावनपर्यंत जाऊन पोंचली. नंदयशोदेवर तर वज्रपातच झाला. नंद "कोठें कोठें!" असें वेड्या-

सारखा ओरडत कालियाच्या डोहाकडे धांवत गेला. इतर गवळीपण बरोबर धांवले. यशोदा भोंवळ येऊनच खालीं पडली. थोड्या वेळानें उठून रडत गवळिणींचा हात धरून डोहाकडे धांवली.

'हें नवीन संकट कोठून ओढवलें' प्रत्येकाच्या मनांत हा एकच एक विचार होता. परंतु "कृष्णाचा खट्याळपणा दिवसे-दिवस वाढतच गेला आहे. नसते उद्योग करायला त्याला कोणीं सांगितलें होतें ?" कांहीं वृद्ध मंडळी म्हणालीं. आणखी इतर लोक म्हणाले-"अहो असें घाबरण्याचें कारण नाहीं. याहूनहि मोठ मोठ्यांना त्यानें या पूर्वी लोळवलें आहे. तो कालियाचें मर्दन केल्याशिवाय राहणार नाहीं. तो त्याची खोड मोडील आणि त्याच्या स्वतःच्या केसालाहि धक्का लागणार नाहीं. तुम्ही पहा तर !"

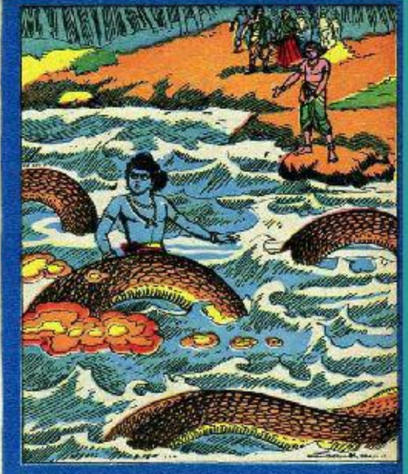
सर्व यमुनेकाठीं जमा झाले. कृष्णाची ती करुण स्थिति पाहून सर्व भीतीनें घाबरून झाले. नंदयशोदा तर बेशुद्ध होऊन पडले. इतरांनीं त्यांच्या तोंडावर पाणी शिंपडून वारा घातल्यावर ते शुद्धीवर आले.

नंद म्हणाला-"मी मागच्या जन्मीं असें कोणतें पाप केलें होतें कीं देव मला हें सर्व दाखवितो आहे ? सर्व माझ्या पराक्रमी मुलाची प्रशंसा करून माझ्या भाग्याचा हेवा करीत होते. त्यानें पूतनेला मारलें,-शकटा-सुराचीं हाडें मोडलीं तर हा, या सांपाला मारणार नाहीं का असेंहि एक मन सांगतें. तरी पोटच्या मुलाला या स्थितींत पाहून त्याच्या आईच्या जिवाची काय दशा होत असेल, तें तो परमेश्वरच जाणें ! तिची समजूत कशी कोण घालणार ?"

यशोदा कळवळून रडत म्हणत होती-"कृष्णा ! गोपींनीं तुझ्या विरूद्ध तक्रारी केल्या म्हणून मी तुला उखळीला बांधून ठेवलें होतें. त्याची मला अद्दल घडावी म्हणून का तूं डोहांत उडी मारलीस. पण तूं इतका पराक्रमी आहेस कीं हा सांप तर काय त्याचा बाप आला तरी त्याला ठार करण्याची शक्ति तुझ्या अंगांत आहे, हें मी सांगतें. तूं माझ्या भावाच्या घरच्या मस्त पोळांना लोळविलेलें मी स्वतः डोळ्यांनीं पाहिलें नाहीं का ? विषारी झाडें तूंच नाहीं का छाटून टाकलीस ? पण तूं माझ्यावर रागावला असलास तर मात्र मी हारलें. विषवृक्षांचें जंगलचें जंगल ज्यानें उध्वस्त केलें त्याला हा सांप काय करूं शकणार !"

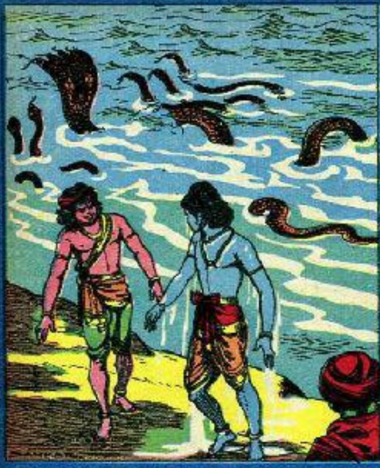
सर्व यशोदेची समजूत घालीत होते कीं भाग्यांत असतें तेंच होतें. यशोदे ! चांगल्यांनाच देव उचलून नेतो. नंतर ते म्हणाले-"हें सर्व पहात बसण्यापेक्षां चला आपण सर्व डोहांत उडी टाकून त्या सांपाशीं युद्ध करूं या. त्या प्रयत्नांत मरण आलें तरी पत्करलें."

बलराम तोंपर्यंत स्वस्थपणें सर्व ऐकत होता. पण आतां गंमत पहात बसण्यांत अर्थ नाहीं असा विचार करून कृष्णाला म्हणाला-"कान्हा ! शेषशैयेवर शयन

करणारा तूं लोककल्याणासाठीं येऊन या सांपाच्या हातीं फंसलास का रे ! या दुष्टाचा गर्व परिहार करून सर्वांच्या मनाचें समाधान कर."

बलरामाचे शब्द कानीं पडतांच कृष्ण झोंपेतून जागा आल्यासारखा उठला आणि सांपाच्या पकडींतून स्वतःला सोडवून सांपाच्या फणांवर जाऊन उभा राहाला. हातानें कालियाची शेपटी धरून तो पिळवटूं लागला आणि फणांवर नाचूं लागला. यमुनेच्या लाटा जणुंकांहीं ताल देत होत्या. गोपबालक पण त्या तालावर आनंदानें नाचूं

लागले. आकाशांत उभे राहून देव तें मनोहर दृश्य पाहूं लागले. त्यांना त्यावेळीं शंकराच्या तांडव नृत्याची आठवण झाली असावी कदाचित.

कालियाच्या फणांची हाडें मोडलीं व तो रक्त ओकूं लागला. त्याचे दांत गळून पडले व त्यानें मान टाकली. हत्ती कमळनाल तोडून टाकतो तशी कृष्णानें त्याची गत केली होती. तो केविलवाण्या आवाजांत म्हणाला—"देवाधिदेवा! मी अज्ञानानें तुला सामान्य मनुष्य समजून आपल्या शक्तीचा दिमाख दाखविला. त्याबद्दल तूं मला उचित तोच दंड दिलास. या निमित्तें तुझा चरण स्पर्श माझ्या या डोक्यांना झाला. माझें केवढें भाग्य! मला क्षमा कर! माझ्या विषाचे दांत तुटले आहेत. माझी अकल ठिकाणावर आली आहे. मी तुझा दासानुदास होऊन राहीन. तूं सांगशील तसा वागेन. तूं माझ्यावर आज हा जो राग दाखविलास तो माझ्यावर तुझा मोठा अनुग्रहच झाला."

कृष्णाला कालियाची दीन वाणी ऐकून दया आली. म्हणाला—"मी तुला माफ करतों. पण एका अटीवर. तूं या पुढें यमुनेंत राहतां कामा नये. तूं आपल्या सर्व बायकां मुलांसह दूर समुद्रांत जाऊन रहा. तूं निघून गेल्यावर नदीचें पाणी स्वच्छ होईल व तें लोकांना उपयोगी पडेल. तुझ्या मस्तकावर माझ्या पायाच्या खुणा कायमच्या आहेत. त्या पाहून गरूड तुला यापुढें कधीं त्रास देणार नाहीं. हाच तुला माझा वर आहे."

कालिया आपल्या बायका मुलांसह समुद्राकडे निघून गेला. कृष्ण नदींतून बाहेर काठावर आला. नंद यशोदेनें त्याला पोटाशीं धरून आशीर्वाद दिला. कृष्णानें सर्व वृद्ध गवळ्यांना नमस्कार

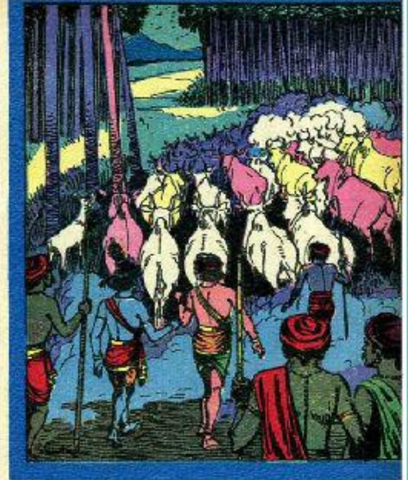
केला. नंतर त्याच्या सख्या सवंगड्यांनीं त्याला येऊन घेरलें आणि त्याच्या शौर्याची स्तुति करूं लागले.

गवळयांपैकीं कांहीं जणांना कृष्ण देवाचा अवतार वाटूं लागला. नाहींतर इतकें बळ आणि पराक्रम आणखी कोणांत असणार? "तुझा महिमा या जगतांत पसरला पाहिजे. तूं आमचा रक्षक आहेस, आमच्या गाई गुरांचा रक्षक आहेस. तुझ्या कृपेनें आमच्या गाई निरापद कोठें हि हिंडतात व फिरतात. आतां या पुढें या नदींत कोणतीहि भीति उरली नाहीं. आतांपर्यंत आम्ही तुला ओळखूं शकलों नव्हतों." सर्व म्हणूं लागले.

कृष्णानें सर्वांना त्यांचें वय व मान लक्षांत घेऊन जें उत्तर द्यायचें तें दिलें व सर्व वृंदावनला आनंदानें परतले.

असाच कांहीं काळ लोटला. गाईंना गवत मिळत नव्हतें. कृष्णाशीं गवळ्यांनीं त्यासंबंधी विषयीं सल्ला विचारला. त्यांच्या पैकीं प्रमुख गवळी म्हणाले—

"गोवर्धन पर्वताच्या उत्तरेकडे एक मोठें तालवन आहे. त्यांत गवताचें कुरण आहे. पण त्यांत धेनुक नांवाचा एक राक्षस

गाढवाचें रूप घेऊन राहातो. त्याच्या भीतीनें त्या कुरणांत पाऊल टाकण्याची कोणाला हिंमत होत नाहीं."

तें ऐकून कृष्ण व बलराम दोघांना उत्साह चढला. ते साहसी गवळ्यांना म्हणाले—"गुरांना गवत पाहिजे. राक्षसाच्या भीतीनें का त्यांना उपाशी ठेवणार? चला!" ते गवळ्यांना बरोबर घेऊन त्या तालवनांत निघाले. त्यांत पहावें तिकडे हिरवेंगार गवत होतें. तें पाहून तें चरायला गाई धांवल्या. कृष्ण गुराख्यांबरोबर गवतात खेळूं नाचूं लागला.

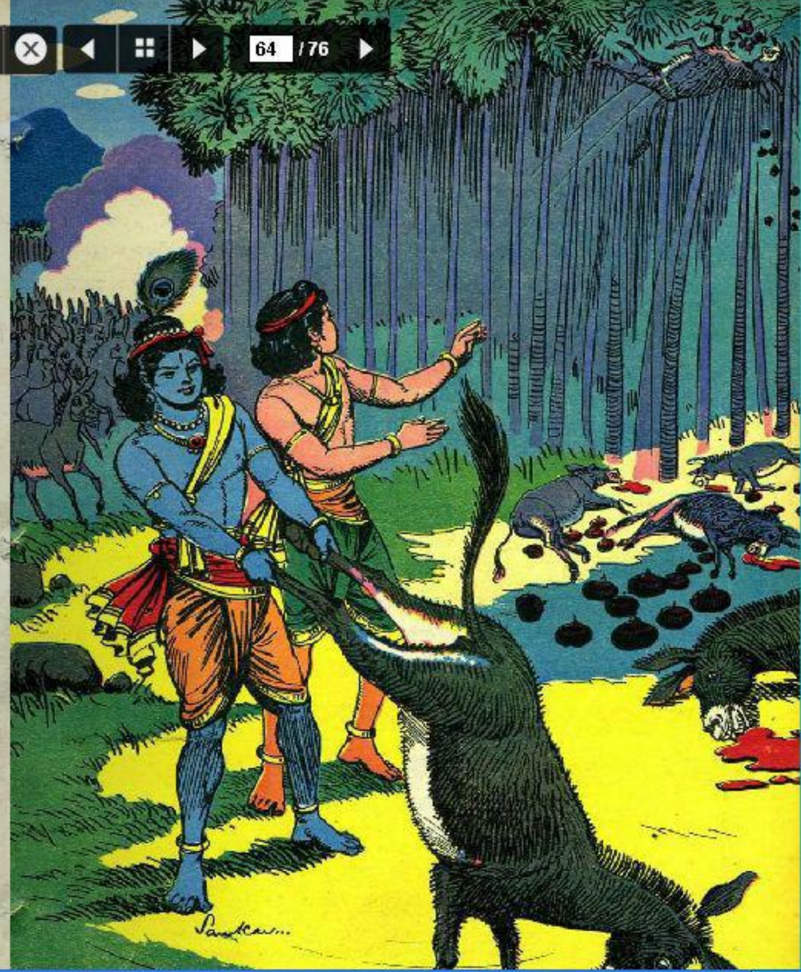

कृष्णाला तें सुंदर कुरण पाहून आनंद झाला. मोठ मोठीं ताडाचीं झाडें जणुं कांहीं पाताळांतून निघालेल्या सांपांच्या फणांसारखीं भयंकर भासत होतीं. त्यांचा काळा रंग हिरव्या गवतांत विचित्र व भयंकर वाटे. सुंदर वास सुटला होता. कृष्ण बलरामाला म्हणाला—"दादा! तूं झाडावर चढून ताडफळें खालीं पाड. मी खाणार आहें. गाईंना पण खायला घालूं."

"चढायला वेळ लागेल रे! मी झाडें हालवून फळें पाडतों." गवळ्यांना हें सांगून बलराम एक झाड हलवूं लागला आणि आश्चर्य म्हणजे खरोखरच फळें टपटप गळून पडूं लागलीं.

फळांचा आवाज धेनुकाला ऐकूं आला. धेनुक आपल्या सारख्याच सहस्रावधी गर्दभ राक्षस अनुयायांसह बलराम व कृष्ण आपल्या मित्र मंडळीं बरोबर खेळत होते तेथें आला. गाढवांच्या खुरांची धूळ आकाशाला जाऊन भिडली. सर्व आकाश गढूळ झालें आणि गाढवांच्या रेंकण्याच्या आवाजानें आसमंत हादरलें. बलराम गाढवांची गर्दी थांबविण्या-साठीं कांहीं शस्त्रास्त्र घेतल्याशिवाय त्यांच्या-समोर जाऊन उभा राहला. त्याला समोर उभा पाहून धेनुक आपल्या लाथा झाडूं लागला. बलरामानें त्याचे मागचे पाय धरले आणि त्याला आकाशांत गरगर फिरवून दूर भिरका-वून दिलें. धेनुक ताडांच्या झाडांवर आदळला. आणि त्याचे शरीर रक्त बंबाळ झालें.

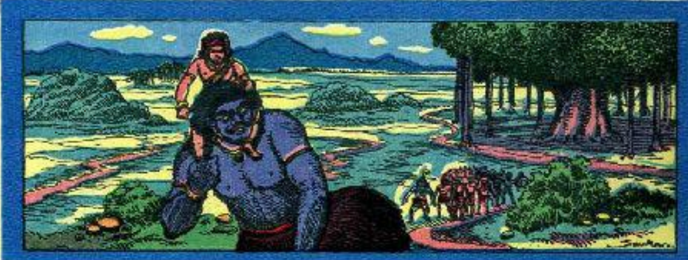
बलरामानें त्याच्या अनुयायी गाढवांच्या शेपट्या धरधरून त्यांना एकमेकावर आदळून किंवा ताडाच्या झाडांवर आपटून ठार केलें. कृष्णानें पण गर्दभसेनेचा समाचार घेतला. ताडाचीं झाडें उपटून पडलीं आणि सर्व कुरणभर गाढवें आणि ताडाची उपटून पडलेलीं झाडें दिसूं लागलीं. सर्व गुराख्यांनीं

कृष्ण बलरामांच्या पराक्रमाची प्रशंसा केली. जें कुरण पूर्वी भयाण वाटत होतें तें राक्षसांचा संहार झाल्यानें शांत व मनोहर दिसूं लागलें.

एकदां गोपबालक भांडीवर प्रदेशांत गुरें चरायला घेऊन गेले असतां प्रलंब नांवाचा राक्षस गवळ्याचें रूप घेऊन आला. गुराखी हरणाचा खेळ खेळण्यासाठीं. दोन गट करून उभे होते. कृष्ण व त्याचा मामेभाऊ श्रीधाम दोघांनीं आपापले गट पाडले. त्याच प्रमाणें उभय पक्षांच्या जोड्या ठरल्या. कृष्ण व श्रीधामाची जोडी ठरली तशी बलराम व प्रलंब दोघांची जोडी ठरली. अशातऱ्हेनें अर्धे कृष्णाकडे व अर्धे श्रीधामा-कडे झाले. हरणासारखे उड्या मारीत जाऊन भांडीर नांवाच्या वटवृक्षाला शिवायचें असा खेळ होता. त्या खेळांत कृष्णाचा गट जिंकला. पहिल्यानें ठरल्याप्रमाणें श्रीधा-माच्या गटांतल्या गड्यांनीं जिंकणाऱ्या गटांतल्या आपल्या जोडींतल्याला पाठीवर बसवून झाडापर्यंत न्यायचें होतें.

त्याप्रमाणें प्रलंब बलरामाला पाठीवर बसवून निघाला आणि पाहतां पाहतां त्यानें आपलें राक्षसी रूप प्रगट केलें. त्याचें डोकें आकाशाला जाऊन लागलें. बलराम चकित झाला. काय करावें त्याला सुचेना. त्यानें ओरडून कृष्णाला हांक मारली. "अरे पाहतोस काय दादा? त्याची पाठ मऊ कर!" कृष्ण म्हणाला. बलरामानें त्याच्या पाठींत व डोक्याला एकेक मुक्का मारला. त्याचें डोकें फुटलें आणि तो भड भडा रक्त ओकीत जमिनीवर पडला. प्रलंबाला ठार केलें त्या दिवसापासून बलरामाचें बलदेव नांव पडलें.

अरण्यपुराण

[१०]

मौवलीचें काम संपलें. सर्व कांतडें काढून झाल्यावर तो म्हणाला—"एकू! हें कांतडें लपवून ठेवलें पाहिजे आणि गुरांना घरीं पोंचविलें पाहिजे."

ते निघाले तेव्हां काळोख पडूं लागला होता. गांवाजवळ पोंचले तेव्हां त्यांना मशाली दिसूं लागल्या. देवळांत घंटा वाजत होत्या. देवळाच्या दारांत लोक उभे होते.

मी वाघ्याला ठार केलें म्हणूनच सर्व माझ्या गौरवार्थ उभे असावेत, त्याला वाटलें. पण त्याच्यावर दगडाचा वर्षाव होऊं लागला. लोक ओरडत होते "लांडग्यांच्या लबाड पोरा, रानटी भुता! जा पळून! नाहीं गेलास तर पुजारी तुला पुन्हां लांडगा करून टाकील. बलदेव झाड गोळी!"

बलदेवनें गोळी झाडली व एक वासरूं कळवळून ओरडलें.

"पाहिलीस त्याची जादू! तो गोळीनें मरणेंच शक्य नाहीं. त्याच्या ऐवजीं तुझ्याच वासराला गोळी लागली रे बलदेव!" लोक म्हणाले.

"ही सर्व काय भानगड आहे?" मौवली घाबरून म्हणाला.

"तुझ्या या मनुष्यजातीच्या भावंडांत आणि लांडग्यांत कांहीं फरक नाहीं दिसत. याचा अर्थ असा कीं ते तुला जातीबाहेर काढण्याच्या प्रयत्नांत आहेत." एकू म्हणाला.

पुजारी हातांतली माळा फिरवीत ओरडून म्हणाला—"ए लांडग्या! अन् लांडग्याच्या पोरा! नीघ इथून!"

"पहिल्यानें मला मनुष्य म्हणून काढलेंत, आतां लांडगा म्हणून काढतां आहां ? चल रे एकू !" मौवली म्हणाला.

एक बाई धांवत पुढें आली. ती ओरडून म्हणाली–"बाळा ! हे लोक तुला जादुगार, लबाड लांडगा समजत आहेत. मला तें खरें वाटत नाहीं. पण तूं निघून जा ! हे लोक तुझा जीव घेतील."

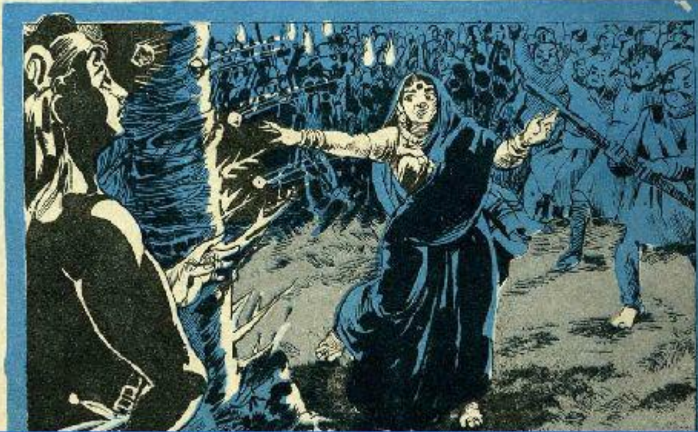
"मेस्सुवा बाजूला हो ! नाहीं तर तुला पण ठार करूं !" लोक ओरडले.

एक दगड मौवलीच्या तोंडाला लागला. तो हंसत म्हणाला–"मेस्सुवा ! ही गोष्ट पिंपळाच्या पारावरच्या गोष्टीसारखीच आहे. तूं बाजूला हो ! मी गुरांना जोरानें पळवणार आहें." असें सांगून तो एकूला म्हणाला– "हांक गुरांना !" म्हशी घरीं जाण्याच्या घाईंत होत्या. एकू ओरडण्या पूर्वीच वावटळी-सारखीं सर्व गुरें दारांतून आंत शिरलीं. गांवकरी घाबरून पळून गेले. त्यांची पांगापांग झाली.

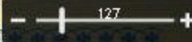
"मोजून घ्या आपल्या गाई म्हशी ! मी एखादी ठेवून घेतली तर नाहीं ना, पाहून घ्या नीट ! आतां मी नाहीं तुमचीं गुरें चरायला नेणार ! लहान थोर सर्वांना नमस्कार !" मेस्सुवाकडे पाहून म्हणाला– "मी इच्छा असून हि तो विचार सोडला. नाहींतर लांडग्यांच्या कळपांच्या धाडी तुमच्या गांवावर होतील असें केलें असतें." असें सांगून मौवली मागें फिरला आणि एकू बरोबर निघून गेला.

आकाशांत तारे चमकत होते. त्याला आनंद वाटला. म्हणाला–"आतां या पुढें माणसांच्या पिंजऱ्यांत झोंपण्याची गरज राहाली नाहीं. वाघ्याचें कातडें घेऊन जाऊं. परत नाहीं यायचें. मेस्सुवा माझ्याकडे केंविलवाण्या नजरेनें पहात होती ?"

इतक्यांत चंद्रोदय झाला. चांदण्यांत गांवकऱ्यांना एक विचित्र दृश्य दिसलें. मौवली डोक्यावर कांहींतरी ठेवून जात होता. त्याच्या मागें दोन लांडगे चालत होते. हें पाहून गांवकऱ्यांनीं आणखी जोरानें देवळाच्या घंटा वाजवल्या. जोरजोरानें शंख फुंकले. एकटी मेस्सुवा ओक्सा बोक्शी रडत होती. बलदेव, रानांत त्यानें पाहिलेलें दृश्य तिखटमीठ लावून सांगत होता. तो असें हि म्हणाला–"मी स्वतः डोळ्यांनीं त्या लांडग्याला मागच्या पायांवर उभा राहून माणसांच्या भाषेंत बोलतांना पाहिलें.

मौवली निराश होऊन दोन्ही लांडग्यांना बरोबर घेऊन लांडग्यांची सभा भरे त्या शिखरावर येऊन पोंचला तों पर्यंत चंद्र अस्त होऊन गेला होता. ते लांडगिणीच्या गुहेंत शिरले.

"मनुष्यांनीं मला आपल्या जातींतून काढून टाकलें आई! हें पहा, वाघो-बाचें कातडें आणलें आहे." मौवली म्हणाला.

लांडगीण उठून आली. कौतुक करीत ती तें कातडें पाहूं लागली. तो तुझ्यासाठीं आला होता तेव्हां मी तुला नव्हतें का सांगितलें? काय पण काम केलेंस बहाद्दरासारखें!

"आलास, बरें केलेंस, तुझ्या वांचून आम्हांला करमत नव्हतें बघ." म्हणत झाडींतून काळा वाघ आला.

मौवलीनें जमिनीवर वाघ्याचें कातडें अंथरलें आणि तें ताठ रहावें म्हणून चार जागीं बांबूच्या खुंट्या लावून ठेवल्या. एकू त्यावर झोंपला व मौवलीला प्रथम घेऊन आणलें त्यावेळीं तो म्हणाला होता तेंच म्हणाला—"पहा! लांडग्यांनो पहा! नीट डोळे उघडून पहा!"

एकू नायक राहला नाहीं तेव्हां पासून लांडग्यांच्या कळपाचें बरेंच नुकसान झालें. इतर लांडग्यांनीं एकूप्रमाणेंच मौवलीला आपला नायक कबूल करायला सांगितलें. पण मौवली तयार नव्हता.

"मला माणसांनीं जातीबाहेर काढला आहे आणि लांडग्यांनींपण काढलें आहे. मी एकटाच या पुढें शिकार करणार!" मौवली म्हणाला.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं.]

६४. वाहिगीच्या खोऱ्यांतलें प्रस्तरयुग

न्यू गिनींत वाहिगीचें खोरें सुंदर पक्ष्यांसाठीं प्रसिद्ध आहे. येथें सहस्रावधी लोक अद्याप प्रस्तर युगांतील सभ्यतेचेंच पालन करीत आहेत. ते दगडाचींच हत्यारें वापरतात. ३५ वर्षांपूर्वीपर्यंत त्यांचा इतर जगाशीं संबंध नव्हता. चित्रांत चिंबू नदी दिसत आहे.

